

بررسی نقش بخش خدمات در اقتصاد ایران

نوشته محمدحسین حکیمیان

کارشناس بخش تحقیق سازمان مدیریت صنعتی ایران

چکیده: بخش خدمات که زمانی از سوی برخی اقتصاددانان نادیده گرفته می‌شد، از ارکان اساسی فعالیتهای اقتصادی است. این بخش با ظهور شهرنشینی شکل می‌گیرد و با گسترش شهرنشینی پوشش وسیعتری می‌یابد. اولین نشانه‌های شکل‌گیری فعالیتهای خدماتی در ایران مقارن با عصر امتیازات بوده است و هم‌اکنون بخش عمده‌ای از ارزش افزوده کل اقتصاد را به خود اختصاص می‌دهد.

در این تحلیل، ساختار بخش خدمات در اقتصاد ایران از جنبه‌های ارزش افزوده، اشتغال، سرمایه‌گذاری، ارزیابی، نقش خدمات در ترکیب صادرات و واردات و بهره‌وری نیروی کار طی سالهای پس از انقلاب با نگاهی به روندها در سالهای قبل از انقلاب مورد بررسی قرار می‌گیرد.

کلیدواژه‌ها: ۱. خدمات، ۲. اقتصاد مبتنی بر خدمات، ۳. خدمات تجاری، ۴. انسان توسعه - مدار، ۵. نقش فناوری.

مقدمه

سیستم اقتصادی و پیوند با بازار جهانی، قسمتی از فعالیتهای گروه خدمات در رابطه با تجارت خارجی (واردات و صادرات) قرار می‌گیرد که به خدمات تجاری موسوم‌اند. از جمله خدمات دیگر که در شرایط حاضر جزء ضروریترین نیازهای جوامع محسوب می‌شود، کنترل و مراقبتهای بهداشتی و آموزشی است که در اغلب اوقات ارائه آنها به مردم از وظایف عمده دولتها قلمداد می‌شود، هر چند که بخش خصوصی نیز بر حسب اینکه تا چه حد ترغیب شود، در برخی کشورها)

با ظهور شهرنشینی، بخش خدمات یا بخش سوم اقتصاد شکل می‌گیرد و با گسترش شهرنشینی، پوشش وسیعتری می‌یابد. رواج مبادله پولی سرمایه‌گذاری در امور تولیدی و زیربنایی و گسترش بازار، مجموعه‌ای از خدمات گسترده شامل فعالیتهای بانکی، حمل و نقل و ارتباطات و تجاری را سامان می‌دهد که جمع‌آوری پس‌اندازها و توزیع اعتبارات، جابه‌جایی کالاها، افراد و توزیع کالاها را برعهده دارد. با پیچیده شدن

بهداشتی کشور، به دلیل در معرض بیماریهای شایع قرار گرفتن گروه وسیعی از جمعیت، سهم هزینه‌های مربوط به خدمات درمانی را بالا می‌برد و یا کاربری خدمات کامپیوتری ممکن است در حد فعالیتهای صرفاً اپراتوری و ذخیره‌سازی محدود بماند.

نکته مهم دیگر آنکه، گسترش عدم تعادلها و آسیبهای اجتماعی، در درجه اول هزینه‌های گروه خدمات را برای آماده‌سازی انسان و ایفای نقش آن در تولید بالا می‌برد.

نقش فناوری و پیشرفتهای فناوری را در ارائه خدمات نباید فراموش کرد که کیفیت ارائه خدمات را منعکس می‌کند. طی دهه‌های اخیر، گسترش شتابان فناوری اطلاعات، چنان تأثیر ژرفی بر اقتصاد کشورهای پیشرفته صنعتی گذاشته است که از صنعت خدمات، خدماتی شدن صنایع و اقتصاد مبتنی بر خدمات یاد می‌شود. مفهوم خدماتی شدن صنایع، آن است که هرچه بیشتر گروههای تولیدی از جمله صنعت و کشاورزی به منشاء اطلاعاتی (خدماتی) وابسته شده‌اند و گروه خدماتی و تولیدی، ارتباط و وابستگی بیشتر و نزدیکتری به صورت متقابل با یکدیگر پیدا کرده‌اند که این امر، تحت تأثیر رشد دانش و فن مرتبط با فناوریهای اطلاعاتی است. جایگزینی اصطلاح فناوریهای «سرمایه بر» و «کاربر» با فناوری «دانش بر» نیز در همین رابطه مطرح می‌شود. طی سالهای ۱۹۸۰ و ۱۹۹۵، سهم گروه خدمات در تولید ناخالص داخلی امریکا به ترتیب ۶۴ و ۷۲ درصد و در انگلستان به ترتیب ۵۴ و ۶۶

نقش کم و بیش مهمی را بازی می‌کند. علاوه بر نقش غالب دولت در ارائه این نوع خدمات، از ویژگیهای آن، تحت پوشش قرار دادن تعداد زیادی از افراد در کل کشور است و به این ترتیب ارائه خدمات آموزشی و بهداشتی، اشتغال زیادی را موجب می‌شود.

از عواملی که بر تنوع فعالیتهای خدمات تأثیر می‌گذارد، می‌توان ساختار اقتصادی - اجتماعی، ترکیب جمعیت و وسعت کشور را نام برد. تمرکز جغرافیایی تولید و درجه تخصصی شدن آن، یا به عبارتی پیچیدگی سازمان تولیدی بر شکل، نوع، و سرعت خدمات تأثیر می‌گذارد. یک کشور متکی بر تولید کشاورزی و کشوری با تولیدات صنعتی، خدمات گوناگونی را می‌طلبد، ضمن آنکه کشورهای با درجات مختلف صنعتی، خدمات را با سرعتهای متفاوتی ارائه می‌کنند. الگوی مصرف مبتنی بر استفاده از خودروی سواری، ضرورت خدمات، شستشوی ماشین را مطرح می‌کند، در کشوری با وسعت زیاد و پراکندگی مناطق تولیدی از یکدیگر، ممکن است حمل و نقل از طریق راه آهن توجیه داشته باشد، همچنین وجود جمعیت جوان در یک کشور، بهره‌مندی از خدمات بهداشتی و درمانی و آموزشی را برای سالهای متمادی الزامی می‌سازد. بهره‌گیری متناسب از گروه خدمات نیز در رابطه با این عوامل تعریف می‌شود. به عنوان مثال، خیل وسیع بیکاران که هر روز در جستجوی کار باید مسافرتهای درون‌شهری و بین‌شهری انجام دهند، باعث می‌شود تا برخی فعالیتهای مربوط به حمل و نقل در این زمینه انجام گیرد و گسترش یابد، یا آسیب‌پذیری سیستم

مذاکرات دور اروگوئه قرار گیرد و یک رکن از ارکان سازمان جهانی تجارت (WTO) را تشکیل دهد. این سازمان، گستره خدمات را در ۱۲ بخش^۳ و ۱۵۵ زیربخش تعیین کرده و چهار شکل ارائه خدمات را تعریف کرده است. محتوای فناوری نرم افزاری و دانش بری بخش خدمات، لزوم تحت شمول قرار دادن موافقت نامه جنبه های تجاری مالکیت معنوی (یکی دیگر از ارکان سازمان جهانی تجارت) را مطرح ساخت. براساس این موافقت نامه، حقوق مربوط به دارندگان آثار ادبی - هنری، ثبت اختراع، طراحی صنعتی، علائم جغرافیایی و تجاری و شرایط انتقال حقوق به رسمیت شناخته می شود.

فقدان آمار و اطلاعات و گستردگی فعالیتهای خدماتی، ارائه ترسیم سیمایی تاریخی از گروه خدمات را هر چند به اختصار با مشکلات فراوانی روبه رو می سازد. اولین نشانه های شکل گیری فعالیتهای خدماتی در ایران مقارن با عصر امتیازات بود که به شکل اعطای امتیازات به دولتهای روسیه و انگلیس در قالب تأسیس

درصد بوده است.^۱ سهم خدمات در تجارت جهانی از اواسط دهه ۸۰ که آمارهای مربوطه به صورت مرتب جمع آوری شده، رو به فزونی بوده است، به طوری که طی سالهای ۹۸-۱۹۹۶، حدود ۲۰ درصد صادرات جهانی را خدمات تشکیل می داده است.

در سال ۱۹۹۸، صادرات جهانی کالاها و خدمات بالغ بر ۶۵۰ تریلیون دلار بود که از این میان، ۱۳۳ تریلیون دلار به خدمات اختصاص داشت. در همین سال، سهم امریکا در صادرات جهانی خدمات با ۲۳۴ میلیارد دلار، ۱۸۱ و در واردات جهانی خدمات با ۱۶۱۵ میلیارد دلار، ۱۲۵ درصد بوده است.^۲ در سال ۱۹۹۸، هفت کشور موسوم به گروه ۷ (G7)، سهمی معادل ۵۰ درصد از تجارت جهانی خدمات را به خود اختصاص دادند. از ۲۰۸ میلیارد دلار صادرات خدمات امریکا در سال ۱۹۹۵، ۴۱ درصد به گروه مخابرات، کامپیوتر، اطلاعات و سایر خدمات، ۳۳ درصد به مسافرت، ۲۲ درصد به حمل و نقل و ۴ درصد به خدمات بیمه و مالی مربوط بوده است. ارزش صادرات خدمات در ایران در سال ۱۹۹۵، معادل ۴۳۸ میلیون دلار یعنی ۰۴ درصد صادرات جهانی معادل یک دهم سهم آن در صادرات جهانی کالا است. در مقایسه مقادیر ارزشی و نسبتهای مربوط به صادرات خدمات، محتوای بالای فناوری صدور خدمات کشورهای پیشرفته صنعتی را باید در نظر گرفت. اهمیت گسترش خدمات در تولید کشورهای پیشرفته صنعتی و تجارت آنها موجب شد تا این حوزه نیز همچون تجارت کالاهای صنعتی و کشاورزی در دستور کار

1. World Development Indicators, The World Bank, 1997.

2. Focus, WTO Newsletter, April 1999, No 39.

۳. بخشهای خدماتی به شرح زیر هستند: ۱. خدمات تجاری (شامل حرفه ای و کامپیوتر)؛ ۲. خدمات ارتباطات؛ ۳. خدمات ساختمانی و مهندسی؛ ۴. خدمات توزیع؛ ۵. خدمات آموزشی؛ ۶. خدمات زیست محیطی؛ ۷. خدمات مالی (بیمه و بانکداری)؛ ۸. خدمات بهداشتی؛ ۹. خدمات توریستی و مسافرتی؛ ۱۰. خدمات تفریحی، فرهنگی و ورزشی؛ ۱۱. خدمات حمل و نقل؛ ۱۲. سایر خدمات.

بانکهای استقراضی و شاهی، تأسیس شرکت بیمه حمل و نقل، احداث خطوط تلگرافی، راه، و راه‌آهن بروز کرد. از دیگر فعالیتهای چشمگیر در این زمینه، می‌توان به دنبال گسترش صنایع جدید در اوایل قرن حاضر به مجموعه اقداماتی اشاره کرد که به نوعی کنترل سیاسی - اداری را هدف خود قرار داده بود و به شکل تأسیس نظمی، عدلیه و بلدیہ یعنی گسترش دستگاه اداری ظاهر می‌شد. پس از این دوران فعالیتهای خدماتی در اقتصاد نوین ایران در قالب اجرای برنامه‌های عمرانی گسترش یافت که در چارچوب اعتبارات مربوط به فصول مخابرات و ارتباطات، حمل و نقل، عمران شهری، بازرگانی و فصول مربوط به امور اجتماعی و دفاع ملی و عمومی به شکل‌گیری بخش خدمات کمک کرد.

در تحلیل حاضر، ساختار بخش خدمات در اقتصاد ایران از جنبه‌های ارزش افزوده، اشتغال، سرمایه‌گذاری، ارزبری، نقش خدمات در ترکیب صادرات و واردات و بهره‌وری نیروی کار طی سالهای پس از انقلاب با نگاهی به روندها در سالهای قبل از انقلاب مورد بررسی قرار می‌گیرد.

چارچوب آماری

در تعریف خدمات و تفکیک قابل‌شدن از کالا، گرچه به خصوصیتی از جمله غیرملموس بودن قابل ذخیره نبودن (همزمانی تولید و مصرف) و قابل انتقال نبودن آن اشاره می‌شود، لیکن باید دانست که خصوصاً با پیشرفتهای فناوری در زمینه کامپیوتر و ارتباطات که تحویل خدمات از راه دور و ذخیره‌سازی کامپیوتری را ممکن می‌سازد، این

مرزبندیها دقیق نیست و در برخی موارد نیز تعیین مرز بین کالا و خدمات کار بسیار دشواری است. علی‌رغم نقش فزاینده خدمات در اقتصاد و نیز افزایش قابلیت استفاده از آمارهای خدمات، هنوز تعریف بین‌المللی توافق شده‌ای از خدمات وجود ندارد.^۱ با غالب شدن بخش خدمات در اقتصاد کشورهای پیشرفته صنعتی و سهم رو به افزایش تجارت آن در جهان، تلاشهای بین‌المللی از سوی سازمان ملل متحد به درخواست سازمان جهانی تجارت برای پی‌ریزی نظام آماری در حال انجام شدن است. برخی سازمانهای آماری عقیده دارند که چون خدمات، طیف وسیعی از فعالیتهای نامتجانس است (مثل خدمات ارتباطی پیشرفته در مقابل خدمات خانگی سنتی) لزومی به ارائه یک تعریف بین‌المللی توافق شده نیست.^۲ به هر حال گاهی اوقات این برداشتها و تعبیرها، مرزهای بین کالا و خدمات را مغشوش می‌کنند، به گونه‌ای که برخی به اشتباه بازرگانی خارجی و آمار مربوط به واردات و صادرات را در زمره فعالیتهای خدماتی در نظر می‌گیرند.

در این گزارش، آمار مربوط به خدمات از حسابهای ملی ایران، استخراج شده که گروه اصلی خدمات از شش گروه و شانزده بخش به شرح زیر تشکیل شده است:

۱. بازرگانی، رستوران و هتلداری از دو بخش

۱. خدمات فعالیتهای بازرگانی کشور، وزارت امور اقتصادی و دارایی، معاونت امور اقتصادی، ص ۴۴۷ و ۴۵۲.

۲. همانجا.

تخصصی شامل دو بخش خدمات مستغلات و خدمات حرفه‌ای و تخصصی است.

– بخش مستغلات از سه زیربخش واحدهای مسکونی، واحدهای غیرمسکونی و خدمات دلالتان مستغلات تشکیل شده است.

– بخش خدمات حرفه‌ای و تخصصی شامل فعالیتهای خدماتی متعددی نظیر خدمات حقوقی و خدمات وکلای دادگستری، خدمات دفاتر اسناد رسمی، خدمات دفترداری و حسابداری، خدمات مهندسی، خدمات تبلیغاتی و تجاری و بالاخره کرایه ماشین‌آلات و وسایل است.

۵. خدمات عمومی، سه مجموعه فعالیت خدماتی در سطح دولت مرکزی، دولت محلی (شهرداریها) و سازمان تأمین اجتماعی را پوشش می‌دهد. این گروه از فعالیتهای طیف وسیعی از فعالیتهای خدماتی دولت عمومی در زمینه‌های دفاع، اموراداری، امنیت و نظم عمومی، آموزش، بهداشت، رفاه و مسکن و خدمات تفریحی و تأمین اجتماعی را شامل می‌شود.

– خدمات دولت مرکزی شامل فعالیتهای جاری کلیه وزارتخانه‌ها و دستگاهها و سازمانهای وابسته به دولت است که درآمد و هزینه آنها در بودجه عمومی منعکس است و تأمین مالی فعالیتهای آن از طریق خزانه‌داری کل صورت می‌گیرد.

۶. خدمات اجتماعی، شخصی و خانگی، طیف وسیعی از فعالیتهای خدماتی بخش خصوصی را دربرمی‌گیرد و شامل دو بخش خدمات اجتماعی و خدمات شخص و خانگی است.

– بخش خدمات اجتماعی از شش زیربخش تشکیل شده است که عبارت‌اند از: خدمات

بازرگانی و رستوران و هتلداری تشکیل شده است. – بخش بازرگانی نیز به نوبه خود شامل زیرگروههای عمده‌فروشی و خرده‌فروشی است.

– رستوران و کافه‌داری دربرگیرنده فعالیت کلیه کارگاههایی است که به امر فروش نوشابه و اغذیه آماده برای مصرف نهایی اشتغال داشته باشد.

– همچنین هتلداری شامل خدمات هتلها، مسافرخانه‌ها، اردوگاهها و تسهیلات جهانگردی و نیز خدماتی نظیر تدارک اتاقهای کرایه‌ای با تسهیلات لازم است که در مقابل پرداخت وجه صورت می‌گیرد.

۲. حمل و نقل و انبارداری و ارتباطات از پنج بخش حمل و نقل زمینی، دریایی، هوایی، ارتباطات و انبارداری تشکیل شده است. این گروه فعالیتهای مربوط به جابه‌جایی مسافر و کالا، نگهداری انبارها و سردخانه‌ها اعم از خصوصی و عمومی و فعالیت ارتباطات مربوط به پست، تلگراف، تلفن و مخابرات را شامل می‌شود.

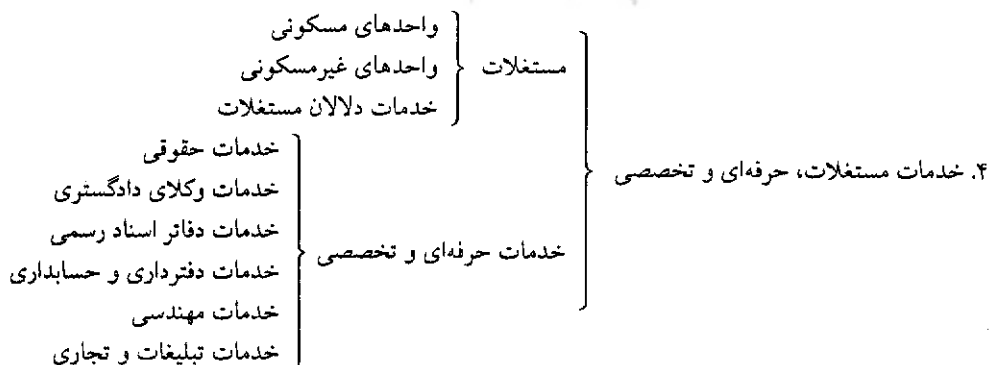
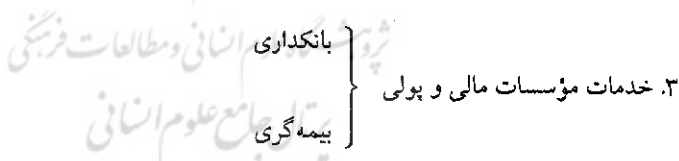
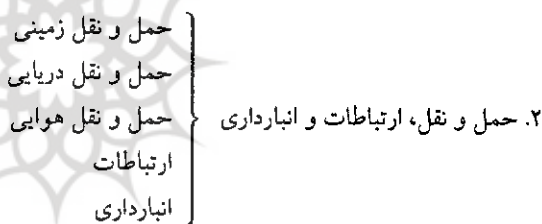
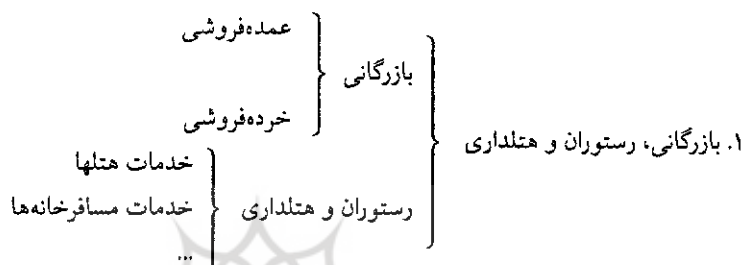
۳. خدمات مؤسسات مالی و پولی شامل خدمات حاصل از فعالیت بانکها، مؤسسات اعتباری غیربانکی نظیر شرکتهای پس‌انداز و وام، مؤسسات اعتباری و شرکتهای سرمایه‌گذاری امانی است. براین اساس فعالیت کلیه مؤسسات و شرکتهایی که به گونه‌ای به امر واسطه‌گری مالی بین عرضه‌کنندگان وجوه و تقاضاکنندگان پول و سرمایه اشتغال دارند، در چارچوب این تعریف قرار می‌گیرد.

این گروه دو بخش بانکداری و بیمه‌گری را دربرمی‌گیرد.

۴. خدمات مستغلات و خدمات حرفه‌ای و

می‌شود که عمدتاً عبارت است از خدمات تعمیری، خدمات لباسشوییها، گرمابه‌ها، آرایشگاهها، عکاسیها، خدمات متفرقه شخصی و خدمات خدمتگزاران منازل (مستخدم، آشپز و باغبان). لذا گروه خدماتی و اجزای تشکیل دهنده آن را می‌توان به صورت زیر نمایش داد:

آموزش خصوصی، خدمات بهداشتی و درمانی خصوصی، خدمات مؤسسات تحقیقاتی و علمی، خدمات خیریه و مذهبی، خدمات تفریحی و خدمات انجمنهای حرفه‌ای و کارگری. - خدمات شخصی و خانگی، طیف گسترده‌ای از فعالیتهای خدماتی بخش خصوصی را شامل

۵. خدمات عمومی } بودجه عمومی دولت
شهردارها
سازمان تأمین اجتماعی

۶. خدمات اجتماعی، شخصی و خانگی } خدمات اجتماعی
خدمات آموزش خصوصی
خدمات بهداشتی و درمانی خصوصی
خدمات مؤسسات تحقیقاتی و علمی
خدمات خیریه و مذهبی
خدمات تفریحی
خدمات انجمنهای حرفه‌ای و کارگری
خدمات شخصی و خانگی } خدمات شخصی و خانگی
خدمات تعمیری
خدمات آرایشگاهها
...

مروری بر تحولات ارزش افزوده گروه خدمات در اقتصاد ایران

جدول شماره ۱، سهم ارزش افزوده بخشهای مختلف به قیمت عوامل در تولید ناخالص داخلی را نشان می‌دهد.

سهم گروه خدمات در GDP در سال ۱۳۳۸ معادل ۳۰ درصد بود که این سهم طی سالهای بعد افت کرد، لیکن از سال ۱۳۵۳ روند صعودی آن شروع و در سال ۵۶ به ۳۷٫۵ درصد رسید. در سال ۱۳۵۹ به بالاترین میزان خود یعنی ۵۳ درصد رسید. با توجه به آنکه در فاصله سالهای ۵۶-۱۳۳۸، سهم گروه کشاورزی در GDP روند نزولی داشته و سهم بخش صنعت علی‌رغم برخورداری از روند صعودی، تغییرات در ارقام آن چشمگیر نبوده است، از این رو رابطه نزدیکی بین تحول در گروه خدمات و درآمدهای نفتی وجود داشته است. طی این سالها در صورتی که سهم

گروههای نفت و خدمات با هم و یکجا در نظر گرفته شود، حدود ۶۵٫۷۰ درصد از GDP را تشکیل می‌دهند. این خدمات در سطح نواحی شهری گسترش یافته بود و توسعه نواحی شهری و گسترش خدمات، نه تنها در شرایط بی‌توجهی به بخش کشاورزی موجبات مهاجرت از روستا به شهر را فراهم می‌کرد، بلکه با توزیع ناعادلانه درآمد بین آحاد جامعه، عملاً سطوح مصرفی مختلفی را به وجود می‌آورد.

سهم گروه خدمات طی سالهای ۷۵-۱۳۶۰ از ۵۰ درصد به ۳۸٫۷ درصد رسید و روند نزولی داشت. متوسط رشد سالانه این گروه به ۲٫۲ درصد رسید.

به طور کلی رابطه تولید ناخالص داخلی و رشد آن با درآمدهای ارزی نفتی و نقش آن در رشد بخشهای دیگر طی سالهای مختلف محرز است. اگر در سالهای قبل از انقلاب عمده رشد تولید

جدول ۱. ارزش افزوده اجزای تشکیل دهنده گروه خدمات (به قیمت ثابت ۱۳۶۱)

سال	گروه خدمات	بازرگانی، رستوران و هتلداری	حمل و نقل، انبارداری و ارتباطات	خدمات مؤسسات مالی و پولی	خدمات مستقلات، حرفه ای و تخصصی	خدمات عمومی	خدمات اجتماعی، شخصی و خانگی
۱۳۶۰	۴۵۰۷٫۲	۷۳۲	۷۳۵٫۹	۳۰۷٫۲	۹۴۹	۱۵۷۸٫۱	۲۰۴٫۶
۱۳۶۱	۴۵۴۳٫۴	۷۵۱٫۱	۷۶۹٫۷	۲۶۵٫۲	۱۰۳۹٫۴	۱۴۹۸٫۷	۲۱۹٫۳
۱۳۶۲	۵۱۳۵٫۶	۱۰۷۱٫۶	۸۸۹٫۶	۲۱۹٫۲	۱۲۰۴٫۲	۱۴۶۶٫۳	۲۸۴٫۴
۱۳۶۳	۵۲۶۰٫۵	۱۲۳۰٫۷	۹۰۶٫۳	۱۵۲٫۱	۱۳۵۴٫۵	۱۳۷۲٫۸	۲۴۴٫۱
۱۳۶۴	۵۳۷۳٫۲	۱۱۷۱٫۵	۹۰۶٫۹	۱۴۰٫۶	۱۴۰۰٫۵	۱۴۶۸٫۳	۲۸۵٫۴
۱۳۶۵	۴۶۵۴٫۷	۱۰۴۵٫۱	۷۸۵٫۵	۱۱۳	۱۲۴۹٫۴	۱۲۲۶٫۱	۲۳۵٫۶
۱۳۶۶	۴۳۴۰٫۵	۱۰۴۲٫۲	۶۴۲٫۹	۷۸	۱۲۲۲٫۴	۱۰۹۳٫۴	۲۶۱٫۶
۱۳۶۷	۴۰۳۰٫۲	۱۰۰۸٫۴	۵۹۹٫۷	۷۴٫۱	۱۱۹۵٫۱	۸۷۰٫۸	۲۸۲٫۱
۱۳۶۸	۴۱۰۰٫۹	۱۰۶۸٫۹	۶۵۴٫۹	۶۷٫۳	۱۲۳۷٫۳	۸۰۵٫۱	۲۶۷٫۴
۱۳۶۹	۴۴۹۹٫۶	۱۱۳۶٫۴	۷۹۶٫۲	۱۰۱٫۵	۱۲۹۰٫۳	۸۷۶٫۳	۲۹۸٫۹
۱۳۷۰	۴۹۴۵٫۹	۱۲۵۷٫۹	۹۲۵٫۵	۱۲۸	۱۲۸۳٫۵	۹۲۱٫۹	۳۲۹٫۱
۱۳۷۱	۵۳۴۳٫۵	۱۳۲۵	۱۰۳۲٫۲	۱۴۰٫۳	۱۴۹۰	۱۰۰۳	۳۵۳
۱۳۷۲	۵۷۴۳٫۷	۱۳۷۰٫۱	۱۱۱۲٫۷	۱۵۲٫۱	۱۵۵۵	۱۱۹۳٫۶	۳۶۰٫۲
۱۳۷۳	۵۸۸۵٫۲	۱۳۷۴٫۴	۱۱۷۹٫۹	۱۳۹٫۷	۱۶۲۰٫۳	۱۲۰۳٫۳	۳۶۷٫۶
۱۳۷۴	۵۹۵۶٫۲	۱۳۰۹٫۴	۱۲۸۷٫۷	۱۲۰٫۶	۱۷۴۵٫۱	۱۱۵۹٫۸	۳۳۳٫۶
۱۳۷۵	۶۲۵۰٫۶	۱۳۴۴٫۵	۱۳۵۰٫۴	۱۱۸٫۵	۱۸۵۳٫۵	۱۲۴۱٫۸	۳۴۱٫۹

واحد: میلیارد ریال

منبع: سازمان برنامه و بودجه، مجموعه آماری (سری زمانی آمارهای اقتصادی، اجتماعی)، تیرماه ۱۳۷۶.

به این ترتیب ملاحظه می شود که افزایش سریع درآمدهای نفتی در شرایط عدم توجه به اولویتهای اساسی بخش کشاورزی و محدودیت ظرفیت صنایع داخلی و محدودیتها و تنگناهای تولیدی موجود، به رشد ناموزون رشته های خدماتی منجر شد تا آنجا که اقتصاد کشور با شتاب زیاد به سوی یک اقتصاد ناسالم و کاملاً مصرفی گرایش یافت.

مروری بر تحولات ارزش افزوده اجزای تشکیل دهنده گروه خدمات

جدولهای ۲ و ۳ به ترتیب رشد ارزش افزوده و سهم اجزای تشکیل دهنده گروه خدمات را نشان می دهد.

ناخالص داخلی از سه بخش نفت، صنعت و معدن و خدمات ناشی می شد و دو بخش نفت و خدمات سهم عمده در تشکیل GDP داشتند، در سالهای پس از انقلاب، سه بخش کشاورزی، نفت و صنایع و معادن رشد GDP را موجب شدند. تحولات و مقایسه سهم بخشها در GDP طی دو دوره نشان از افزایش نسبی بخش کشاورزی، کاهش محسوس بخش نفت و افزایش اندک در گروه صنایع و معادن دارد. نکته مهم آنکه علی رغم کاهش سهم نسبی گروه خدمات طی سالهای ۱۳۶۰-۷۵، هنوز حدود ۴۰ درصد از GDP و به همراه بخش کشاورزی حدود ۶۵-۷۰ درصد GDP را تشکیل می دهد.

جدول ۲. رشد ارزش افزوده اجزای تشکیل دهنده گروه خدمات

سال	گروه خدمات	بازرگانی، رستوران و هتلداری	حمل و نقل، انبارداری و ارتباطات	خدمات مؤسسات مالی و پولی	خدمات مستغلات، حرفه‌ای و تخصصی	خدمات عمومی	خدمات اجتماعی، شخصی و خانگی
۱۳۶۰	-۷٫۲	-۶٫۸	-۱۸٫۵	-۳۱٫۶	۱۷٫۲	-۸٫۱	۷٫۷
۱۳۶۱	۰٫۸	۲٫۶	۴٫۶	-۱۳٫۸	۹٫۵	-۵	۷٫۲
۱۳۶۲	۱۳	۴۲٫۷	۱۵٫۶	-۱۷٫۳	۱۵٫۸	-۲٫۲	۲۹٫۷
۱۳۶۳	۲٫۲	۱۲٫۸	۱٫۹	-۳۰٫۶	۱۲٫۵	-۶٫۴	-۱۴٫۲
۱۳۶۴	۲٫۱	-۴٫۸	۰٫۱	-۷٫۶	۳٫۴	۶٫۹	۱۶٫۹
۱۳۶۵	-۱۳٫۴	-۱۰٫۸	-۱۳٫۴	-۱۹٫۶	-۱۰٫۸	-۱۶٫۵	-۱۷٫۴
۱۳۶۶	-۶٫۷	-۰٫۳	-۱۸٫۱	-۳٫۱	-۲٫۲	-۱۰٫۸	۱۱
۱۳۶۷	-۷٫۱	-۳٫۲	-۶٫۷	-۵	-۲٫۲	-۲۰	۷٫۸
۱۳۶۸	۱٫۸	۶	۹٫۲	-۹٫۲	۳٫۵	-۷٫۵	-۵٫۲
۱۳۶۹	۹٫۷	۶٫۳	۲۱٫۶	۵۰٫۸	۴٫۳	۸٫۸	۱۱٫۸
۱۳۷۰	۹٫۹	۱۰٫۷	۱۶٫۲	۲۶٫۱	۷٫۲	۵٫۲	۱۰٫۱
۱۳۷۱	۸	۵٫۳	۱۱٫۵	۹٫۶	۷٫۷	۸٫۸	۷٫۳
۱۳۷۲	۷٫۵	۳٫۴	۷٫۸	۸٫۴	۴٫۴	۱۹	۲
۱۳۷۳	۲٫۵	۰٫۳	۶	-۸٫۲	۴٫۲	۰٫۸	۲٫۱
۱۳۷۴	۱٫۲	-۴٫۷	۹٫۱	-۱۳٫۷	۷٫۷	-۳٫۶	-۹٫۲
۱۳۷۵	۴٫۹	۲٫۷	۴٫۹	-۱٫۷	۶٫۲	۷٫۱	۲٫۵

واحد: درصد

۱۶٫۲ درصد در سال ۱۳۶۰ به ۲۱٫۵ درصد در سال ۱۳۷۵ رسید. روند این سهم از سال ۶۸ که بالاترین سهم یعنی ۲۶٫۱ درصد را داشته، رو به تنزل بوده است.

در سال ۱۳۷۵، رشد این گروه پس از نرخ رشد ۴٫۷ درصد منفی در سال ۷۴، معادل ۲٫۷ درصد بوده است. از دلایل رشد این گروه می‌توان به افزایش تولید کالاهای داخلی، افزایش کالاهای وارداتی و افزایش سود ناخالص زیربخشهای عمده‌فروشی و خرده‌فروشی اشاره کرد.

— ارزش افزوده حمل و نقل، انبارداری و ارتباطات در سالهای قبل از انقلاب با رشد متوسط سالانه ۱۰٫۳ درصد، در سال ۱۳۵۶ تقریباً به ۶

بررسی تحولات اجزای تشکیل دهنده گروه خدمات که نقش عمده‌ای در اقتصاد ایران دارد، حاکی از آن است که:

— سهم ارزش افزوده بازرگانی، رستوران و هتلداری در گروه خدمات در فاصله سالهای قبل از انقلاب روند نزولی داشت و از ۴۳ درصد در سال ۱۳۳۸ به ۲۰٫۷ درصد در سال ۱۳۶۵ رسید. متوسط رشد طی این دوره ۶٫۸ درصد بود. پس از انقلاب، با ۴۲٫۷ درصد رشد در سال ۷۲، سهمی معادل سال ۱۳۵۶ یعنی ۲۰٫۹ درصد بخش خدمات را به خود اختصاص داد. طی سالهای ۶۷-۱۳۶۴ رشدهای منفی را تجربه کرد. در مجموع سهم این گروه در گروه اصلی خدمات از

جدول ۳. سهم ارزش افزوده اجزای تشکیل دهنده گروه خدمات

سال	گروه خدمات	بازرگانی، رستوران و هتلداری	حمل و نقل، اتابرداری و ارتباطات	خدمات مؤسسات مالی و پولی	خدمات مستغلات، حرفه‌ای و تخصصی	خدمات عمومی	خدمات اجتماعی، شخصی و خانگی
۱۳۶۰	۱۰۰	۱۶٫۲	۱۶٫۳	۶٫۸	۲۱	۳۵	۴٫۵
۱۳۶۱	۱۰۰	۱۶٫۵	۱۶٫۹	۵٫۸	۲۲٫۹	۳۳	۴٫۸
۱۳۶۲	۱۰۰	۲۰٫۹	۱۷٫۳	۴٫۳	۲۳٫۴	۲۸٫۵	۵٫۵
۱۳۶۳	۱۰۰	۲۳٫۴	۱۷٫۲	۲٫۹	۲۵٫۷	۲۶٫۱	۴٫۶
۱۳۶۴	۱۰۰	۲۱٫۸	۱۶٫۹	۲٫۶	۲۶٫۱	۲۷٫۳	۵٫۳
۱۳۶۵	۱۰۰	۲۲٫۴	۱۶٫۹	۲٫۴	۲۶٫۸	۲۶٫۳	۵٫۱
۱۳۶۶	۱۰۰	۲۴	۱۴٫۸	۱٫۸	۲۸٫۲	۲۵٫۲	۶
۱۳۶۷	۱۰۰	۲۵	۱۴٫۹	۱٫۸	۲۹٫۶	۲۱٫۶	۷
۱۳۶۸	۱۰۰	۲۶٫۱	۱۶	۱٫۶	۳۰٫۲	۱۹٫۶	۶٫۵
۱۳۶۹	۱۰۰	۲۵٫۲	۱۷٫۷	۲٫۳	۲۸٫۷	۱۹٫۵	۶٫۶
۱۳۷۰	۱۰۰	۲۵٫۴	۱۸٫۷	۲٫۶	۲۸	۱۸٫۶	۶٫۶
۱۳۷۱	۱۰۰	۲۴٫۸	۱۹٫۳	۲٫۶	۲۷٫۹	۱۸٫۸	۶٫۶
۱۳۷۲	۱۰۰	۲۳٫۸	۱۹٫۴	۲٫۶	۲۷٫۱	۲۰٫۸	۶٫۳
۱۳۷۳	۱۰۰	۲۳٫۳	۲۰	۲٫۴	۲۷٫۵	۲۰٫۴	۶٫۲
۱۳۷۴	۱۰۰	۲۲	۲۱٫۶	۲	۲۹٫۳	۱۹٫۵	۵٫۶
۱۳۷۵	۱۰۰	۲۱٫۵	۲۱٫۶	۱٫۹	۲۹٫۶	۱۹٫۹	۵٫۵

واحد: درصد

درصد داشت که نسبت به رشد ۹٫۱ درصد در سال ۱۳۷۴، کاهش یافته است. سهم عمده در ارزش افزوده تشکیل دهنده بخش حمل و نقل به حمل و نقل زمینی معادل ۹۵-۹۰ درصد تعلق دارد.

گروه خدمات مؤسسات مالی و پولی که سهم ناچیزی در گروه اصلی خدمات در سال ۱۳۳۸ معادل ۲٫۷ درصد داشت، طی سالهای قبل از انقلاب با رشد متوسط سالانه فزاینده معادل ۲٫۱ درصد، در سال ۱۳۵۶ سهمی معادل ۱۰٫۸ درصد پیدا کرد. این رشد عمدتاً ناشی از گسترش شبکه بانکی طی برنامه پنجساله پنجم بود. در سالهای پس از انقلاب نرخهای رشد منفی را تا

برابر میزان آن در سال ۱۳۳۸ رسید. سهم این گروه در گروه اصلی خدمات از ۲۱٫۴ درصد در سال ۱۳۳۸ به ۱۸٫۱ درصد در سال ۵۶ تنزل یافت. پس از انقلاب طی سالهای ۱۳۶۲، ۱۳۶۹ و ۱۳۷۰ بالاترین نرخهای رشد به ترتیب ۱۵٫۶، ۲۱٫۶ و ۱۶٫۲ درصد را تجربه کرد. سهم این گروه در سال ۱۳۶۸ از ۱۶ درصد تقریباً معادل سهم آن در سال ۱۳۶۰، به صورت افزایشی تا ۲۱٫۶ درصد در سال ۱۳۷۵ میل می‌کند. میزان ارزش افزوده این گروه طی سالهای ۶۴-۱۳۶۲ و در سالهای اخیر تنها از سال ۱۳۷۰ نسبت به بالاترین میزان آن در سال ۱۳۵۶ فزونی می‌گیرد.

در سال ۱۳۷۵، این گروه رشدی معادل ۴٫۹

۳۷٫۴ درصد ادامه یافت و سپس با روند نزولی در سال ۱۳۵۶ به ۳۰ درصد رسید. میزان ارزش افزوده خدمات عمومی در سال ۱۳۵۶، ۱۲ برابر میزان آن در سال ۱۳۳۸ بود. این بخش در پس از انقلاب تا سال ۱۳۶۹ با نرخ رشد‌های منفی رو به رو بود، به طوری که سهم آن از ۳۵ درصد در سال ۱۳۶۰ به ۱۹٫۶ درصد در سال ۱۳۶۸ رسید و طی برنامه اول با افزایش نرخهای رشد، سهمی معادل ۲۱ درصد در سال ۱۳۷۲ پیدا کرد.

در سال ۱۳۷۵، این گروه پس از رشد ۳٫۶ درصد منفی در سال ۷۴، ۷٫۱ درصد رشد داشت و سهم آن در ارزش افزوده گروه اصلی خدمات به ۲۰ درصد رسید. میزان ارزش افزوده این گروه در سال ۱۳۷۵ هنوز به سطح سال ۱۳۵۶ قبل از انقلاب نرسیده است.

از دلایل رشد ارزش افزوده این گروه، افزایش ارائه خدمات دولتی و قیمت مربوط به خدمات دولتی را می‌توان نام برد که به طور مستمر طی سالهای برنامه اول از شاخص عمومی قیمت‌ها فزونی یافته بود.

— سهم خدمات اجتماعی، شخصی و خانگی در قبل از انقلاب تغییر محسوسی نداشته و حدود ۴٫۵ درصد بوده است. این سهم در دوره پس از انقلاب با اندک افزایش از ۴٫۵ درصد در سال ۱۳۶۰ به ۵٫۵ درصد در سال ۱۳۷۵ رسید.

در مجموع بررسی تحولات گروه خدمات در دو دوره ۱۳۳۸-۵۶ و ۱۳۶۰-۷۵ نشان‌دهنده آن است که عمده رشد در دوره اول از خدمات عمومی، خدمات مستغلات و حمل و نقل ناشی می‌شد که به ترتیب به طور متوسط معادل ۱۴٫۷،

سال ۱۳۶۸ تجربه کرد، به طوری که سهم آن از ۶٫۸ درصد در ۱۳۶۰ به ۱٫۶ درصد در سال ۱۳۶۸ رسید. رشد محسوس معادل ۵۱ درصد در سال ۷۰، میزان ارزش افزوده این گروه را به سطح سال ۱۳۴۹ رساند و طی سه سال ۷۵-۱۳۷۳ با روند نزولی مواجه بوده است. در مجموع سهم این گروه در گروه اصلی خدمات، با کاهش محسوس روبه‌رو بوده است که دلایل آن را می‌توان افزایش قابل توجه سود پرداختی به سپرده‌گذاران توسط شبکه بانکی در مقایسه با رشد ملایم سود دریافتی سیستم بانکی حاصل از تسهیلات اعطایی دانست.

— سهم خدمات مستغلات، حرفه‌ای و تخصصی با روند صعودی از ۱۱٫۱ درصد در سال ۱۳۳۸ به ۱۶٫۳ درصد در سال ۱۳۵۶ افزایش یافت و این سهم طی سالهای انقلاب کماکان با روند صعودی رو به رو بود، به طوری که از ۲۱ درصد در سال ۱۳۶۰ به حدود ۳۰ درصد در سال ۱۳۷۵ رسید. پس از نرخهای رشد منفی در طی سالهای ۶۷-۱۳۶۵، طی دو برنامه اول و دوم، از رشد حدود ۵ درصد برخوردار بوده است. در سال ۱۳۷۵، میزان ارزش افزوده این گروه نسبت به سال ۱۳۷۴ از ۶٫۲ درصد رشد برخوردار بود که این میزان دو برابر ارزش افزوده این گروه در سال ۱۳۶۰ است. سهم عمده ارزش افزوده این گروه به ارزش افزوده واحدهای مسکونی تعلق دارد.

— خدمات عمومی در سال ۱۳۳۸، سهمی معادل ۱۷٫۳ درصد در گروه اصلی خدمات داشت که این سهم با روند صعودی تا سالهای ۱۳۴۸ تا

درصد که به مراتب کمتر از متوسط نرخ رشد ۱۰ر۷ قبل از انقلاب است، برخوردار بوده است.

مروری بر تحولات سرمایه‌گذاری در گروه خدمات

جدولهای ۴ و ۵ تحولات سرمایه‌گذاری در گروه خدمات را نشان می‌دهند.

میزان سرمایه‌گذاری در فاصله سالهای قبل از انقلاب (۱۳۴۴-۵۶)، از متوسط رشد سالانه معادل ۱۶ر۲ برخوردار بود که از رشد GDP طی این مدت به میزان ۱۰ر۸ درصد بیشتر بود. سهم سرمایه‌گذاری در GDP که تا سال ۵۳ حدود ۱۴ر۵ درصد بود، طی دو سال ۱۳۵۵-۵۶ به حدود ۲۵ درصد رسید. پس از انقلاب این سهم از ۱۹ر۱ درصد در سال ۱۳۶۰ به پایینترین سهم در سال ۱۳۶۷ معادل ۱۱ درصد و سپس طی سالهای بعد با روند صعودی به حدود ۱۵ درصد در سال ۱۳۷۵ رسید. سهم عمده سرمایه‌گذاری در قبل و بعد از انقلاب به گروه خدمات تعلق داشت. سرمایه‌گذاری در گروه خدمات طی سه برنامه سوم، چهارم و پنجم، افزایش یافت و در سال ۱۳۵۶ به حدود ۶ برابر میزان آن در سال ۱۳۴۴ رسید و رشد متوسط سالانه آن ۱۵ر۷ درصد بود. سهم گروه خدمات در قبل از انقلاب حدود ۵۸ر۵ درصد بود که تقریباً ۲۶ درصد آن به سرمایه‌گذاری در حمل و نقل و ارتباطات اختصاص داشت. پس از انقلاب در فاصله سالهای ۷۳-۱۳۶۰ گروه خدمات سهم عمده خود را در کل سرمایه‌گذاری حفظ کرد. گروه خدمات در سال ۱۳۶۰، سهمی معادل ۷۲ درصد کل سرمایه‌گذاری داشت که در

۱۳۶۶ و ۱۰ر۳ درصد رشد داشتند. بیشترین سهم در گروه خدمات طی دوره ۵۶-۱۳۳۸، به ترتیب متعلق به خدمات عمومی (۳۰ درصد)، بازرگانی (۲۲ درصد) حمل و نقل معادل (۱۹ درصد) و خدمات مستغلات (۱۵ درصد) و بالاترین نرخ رشد طی این دوره متعلق به خدمات مؤسسات پولی و مالی معادل ۲۰ر۱ درصد بوده است.

گروه خدمات در دوره پس از انقلاب (دوره دوم)، نسبت به دوره اول با کاهش رشد مواجه می‌شود. عمده رشد ناشی از خدمات مستغلات، بازرگانی و حمل و نقل و بیشترین تأثیر در کاهش رشد مربوط به خدمات عمومی است. کاهش چشمگیر نقش خدمات مؤسسات مالی و پولی در این دوره که به طور متوسط سالانه ۶ درصد رشد منفی داشته است، سهم این بخش را از ۱۱ درصد در سال ۵۶ به ۲ درصد در سال ۷۵ رسانده است. دو گروه خدمات مؤسسات پولی و مالی و خدمات عمومی طی این دوره با بیشترین نرخهای رشد منفی رو به رو بوده‌اند.

تحول دیگر، جایگزینی سهم گروه خدمات عمومی با خدمات مستغلات در این گروه است، که بیشترین نرخ رشد را طی این دوره داشته است. به گونه‌ای که بیشترین سهم در گروه خدمات طی این دوره به ترتیب متعلق به خدمات مستغلات (۲۹ درصد)، بازرگانی (۲۲ درصد)، حمل و نقل (۲۱ درصد) و خدمات عمومی (۲۰ درصد) بوده است.

سهم خدمات اجتماعی، شخصی و خانگی تغییری نداشته، هر چند که از متوسط رشد ۳ر۵

جدول ۴. سرمایه‌گذاری برحسب فعالیتهای اقتصادی به قیمت ثابت ۱۳۶۱

سال	کشاورزی	نفت و گاز	گروه صنایع و معادن	گروه خدمات			کل سرمایه‌گذاری
				کل خدمات	حمل و نقل و ارتباطات	سایر خدمات	
۱۳۶۰	۱۲۸٫۴	۱۱۵	۲۳۸٫۲	۱۲۲٫۶	۲۵۴٫۳	۹۸۸٫۳	۱۷۲۴٫۲
۱۳۶۱	۱۰۸٫۹	۱۶۷٫۹	۲۹۸٫۵	۱۲۶٫۶	۲۸۰٫۴	۹۸۵٫۸	۱۸۴۱٫۵
۱۳۶۲	۱۵۰٫۵	۱۸۸٫۵	۳۵۶	۱۸۵٫۶	۳۸۰٫۳	۱۴۷۵٫۸	۲۵۵۱٫۱
۱۳۶۳	۱۰۶٫۶	۱۳۹٫۶	۴۲۴٫۳	۱۸۹٫۷	۴۵۸٫۵	۱۴۴۳٫۲	۲۵۶۲٫۲
۱۳۶۴	۱۱۰٫۷	۹۸٫۸	۲۹۶٫۹	۱۶۴٫۶	۳۶۵٫۲	۱۲۸۱٫۵	۲۱۵۳٫۳
۱۳۶۵	۹۲	۸۹٫۶	۲۳۳٫۴	۱۲۲٫۸	۲۰۵٫۵	۱۰۲۳٫۴	۱۶۴۵٫۹
۱۳۶۶	۸۶٫۹	۲۵٫۶	۱۹۵٫۶	۱۰۳٫۲	۱۷۶٫۲	۸۵۶٫۳	۱۳۶۰٫۶
۱۳۶۷	۸۳٫۴	۴۷٫۲	۱۶۹	۸۴٫۴	۱۶۱٫۳	۶۸۲٫۷	۱۱۴۳٫۶
۱۳۶۸	۷۸٫۴	۵۷٫۵	۱۹۵	۸۸٫۵	۱۹۴٫۹	۶۹۱	۱۲۱۶٫۸
۱۳۶۹	۱۰۸٫۹	۲۸	۲۵۴٫۵	۹۶٫۷	۱۹۱٫۳	۷۷۶٫۱	۱۳۷۸٫۸
۱۳۷۰	۱۲۴	۱۱۰٫۵	۴۷۱٫۴	۱۲۳٫۷	۳۰۸٫۴	۹۲۸٫۶	۱۹۴۲٫۹
۱۳۷۱	۱۰۸٫۵	۷۳٫۲	۵۰۷٫۲	۱۳۸۸٫۴	۳۲۴٫۸	۱۰۶۳٫۶	۲۰۷۷٫۳
۱۳۷۲	۱۱۹٫۸	۶۶٫۶	۶۵۰٫۶	۱۲۹۶٫۴	۲۸۷٫۵	۱۰۰۸٫۹	۲۱۳۳٫۴
۱۳۷۳	۹۵٫۱	۱۰۰٫۱	۶۲۲٫۲	۱۳۸۸٫۹	۲۵۰٫۵	۱۱۳۸٫۴	۲۲۰۶٫۳
۱۳۷۴	-	-	-	-	-	-	۲۲۸۸٫۷
۱۳۷۵	-	-	-	-	-	-	۲۴۵۸٫۷

واحد: میلیارد ریال

منبع: سازمان برنامه و بودجه، مجموعه آماری (سری زمانی آمارهای اقتصادی، اجتماعی) تیر ماه ۱۳۷۶.

مقابل سهم سرمایه‌گذاری در سایر خدمات از ۷۵ درصد به ۸۰ درصد افزایش یافته است.

بررسی روند سرمایه‌گذاری حاکی از آن است که از شروع برنامه چهارم تا سال ۱۳۶۲، سرمایه‌گذاری در بخش دولتی از سرمایه‌گذاری در بخش خصوصی فزون‌تر بوده و طی سالهای ۱۳۶۲-۷۵ این روند معکوس شده است. از مقایسه روند سرمایه‌گذاری در بخشهای مختلف اقتصادی با اعتبارات عمرانی دولت در سالهای مختلف، علی‌رغم گسترش تصدی دولت در کل اقتصاد، روند تفوق سرمایه‌گذاری خصوصی در بخش خدمات بیشتر به چشم می‌خورد.

سال ۱۳۶۷ به بالاترین میزان خود یعنی ۷۶ درصد رسید و سپس با تنزل روند آن به ۶۳ درصد در سال ۱۳۷۳ کاهش یافت. بالاترین میزان رشد سرمایه‌گذاری در گروه خدمات در سالهای ۱۳۶۲ و ۱۳۷۰ به ترتیب به میزان ۴۷ و ۲۸ درصد بود که میزان این سرمایه‌گذاری در سال ۱۳۷۰ هنوز پایینتر از سطح سال ۱۳۵۴ است و افزایش سالهای بعدی میزان آن را به سطح سال ۱۳۵۴ نرسانده است. سهم سرمایه‌گذاری در حمل و نقل و ارتباطات در سرمایه‌گذاری گروه خدمات حدود ۲۰ درصد طی سالهای ۷۳-۱۳۶۰ است. به عبارتی این سهم نسبت به دوره قبل از انقلاب کاهش یافته، در

جدول ۵. سهم سرمایه گذاری برحسب فعالیتهای اقتصادی به قیمت ثابت ۱۳۶۱

سال	کشاورزی	نفت و گاز	گروه صنایع و معادن	گروه خدمات	کل سرمایه گذاری
۱۳۶۰	۷٫۴	۶٫۷	۱۳٫۸	۷۲٫۱	۱۰۰
۱۳۶۱	۵٫۹	۰٫۱	۱۶٫۲	۶۸٫۸	۱۰۰
۱۳۶۲	۵٫۹	۷٫۴	۱۳٫۹	۷۲٫۸	۱۰۰
۱۳۶۳	۴٫۲	۵٫۴	۱۶٫۵	۷۳٫۸	۱۰۰
۱۳۶۴	۵٫۱	۴٫۶	۱۳٫۸	۷۶٫۵	۱۰۰
۱۳۶۵	۵٫۷	۵٫۲	۱۴٫۲	۷۴٫۷	۱۰۰
۱۳۶۶	۶٫۴	۳٫۴	۱۲٫۴	۷۵٫۹	۱۰۰
۱۳۶۷	۷٫۳	۴٫۱	۱۴٫۸	۷۳٫۸	۱۰۰
۱۳۶۸	۶٫۴	۴٫۷	۱۶	۷۲٫۸	۱۰۰
۱۳۶۹	۷٫۹	۳٫۵	۱۸٫۴	۷۰٫۲	۱۰۰
۱۳۷۰	۶٫۴	۵٫۷	۲۴٫۲	۶۳٫۷	۱۰۰
۱۳۷۱	۵٫۲	۳٫۵	۲۴٫۴	۶۶٫۸	۱۰۰
۱۳۷۲	۵٫۶	۳٫۱	۳۰٫۵	۶۰٫۸	۱۰۰
۱۳۷۳	۴٫۳	۴٫۵	۲۸٫۲	۶۲٫۹	۱۰۰
۱۳۷۴	-	-	-	-	۱۰۰
۱۳۷۵	-	-	-	-	۱۰۰

واحد: درصد

مروری بر تحولات تراز خدمات

جدولهای ۶ و ۷ تراز بازرگانی کالاها و خدمات را نشان می دهند.

بررسی تراز بازرگانی کالاها و خدمات طی سالهای ۷۵-۱۳۶۷ نشان می دهد که تقریباً به جز سالهای ۷۵-۱۳۷۳، تراز حساب جاری با کسری مواجه بوده است. از دلایل بهبود وضعیت تراز حساب جاری در سالهای اخیر، به افزایش صادرات نفتی تحت تأثیر افزایش بهای نفت در بازارهای جهانی، تشویق صادرات غیرنفتی و سیاستهای تحدید واردات می توان اشاره کرد. بیشترین کسری مربوط به سال ۱۳۷۰ به میزان حدوداً ۹ میلیارد دلار بود که ادامه سیاست

آزادسازی تجارت خارجی و تسهیل در امر واردات از عوامل تشدیدکننده بوده است. در کلیه سالها، تراز خدمات، کسری داشته، به عبارتی دریافتهای ناشی از خدمات کمتر از پرداختهای ناشی از خدمات بوده است. حدود تغییرات کسری مزبور بین ۲ الی ۵ میلیارد دلار است. کمترین کسری مربوط به سال ۱۳۶۷ و بیشترین کسری متعلق به سال ۱۳۷۱ است. دریافتهای خدمات طی سالهای متوالی، نوسانات کمی (حدود ۵۰۰ میلیون دلار) را داشته و از بالاترین مقدار خود در سال ۱۳۷۰ به میزان ۱٫۴ میلیارد دلار به ۱٫۳ میلیارد دلار در سال ۱۳۷۵ کاهش یافته است. کمترین سهم در دریافتهای خدمات به

جدول ۶. تراز بازرگانی کالاها و خدمات

سال	تراز بازرگانی کالا	خالص خدمات	خالص انقلاط	تراز حساب جاری
۱۳۶۷	۱۰۱	-۱۹۷۰	-	-۱۸۶۹
۱۳۶۸	-۳۶۷	-۲۳۲۴	۲۵۰۰	-۱۹۱
۱۳۶۹	۹۷۵	-۳۱۴۸	۲۵۰۰	۳۲۷
۱۳۷۰	-۶۵۲۹	-۴۲۳۲	۲۰۰۰	-۸۹۶۱
۱۳۷۱	-۳۳۰۶	-۵۰۹۴	۱۹۹۶	-۶۵۰۴
۱۳۷۲	-۱۲۰۷	-۴۵۰۸	۱۵۰۰	-۴۲۱۵
۱۳۷۳	۶۸۱۷	-۳۰۵۹	۱۱۹۸	۴۹۵۶
۱۳۷۴	۵۵۸۶	-۲۲۲۴	-۴	۳۳۵۸
۱۳۷۵	۷۴۰۲	-۲۶۳۳	۴۶۳	۵۲۳۲

واحد: میلیون دلار منبع: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزارش اقتصادی و ترازنامه، سالهای مختلف.

سرمایه‌گذاری بود که از سال ۷۰ با افزایش در مقدار مطلق ناشی از پرداخت بهره‌های کوتاه‌مدت و میان‌مدت بدهیهای خارجی، سهمی معادل ۲۲ درصد پرداختیها را در سال ۷۵ پیدا کرد. سهم عمده در پرداختیهای خدمات طی این سالها به کرایه حمل و بیمه اختصاص دارد که با نوسانات در واردات کالا رابطه مستقیم دارد. ارز پرداختی بابت خدمات دولتی نیز از لحاظ اهمیت و وزن در مرتبه دوم قرار دارد که در سالهای اخیر بیش از ۲۰ درصد پرداختیها را تشکیل می‌دهد.

آنچه از مباحث این قسمت می‌توان نتیجه گرفت، این است که دریافتیهای خدمات در بهترین حالت حدود ۱ میلیارد دلار است و در سالهای ۷۰ و ۷۲ که این رقم از میزان مزبور پیشی گرفته است، عمدتاً به دلیل فزونی مبلغ سایر خدمات غیردولتی و در سال ۷۵ به دلیل تلاش در جهت افزایش کرایه حمل و بیمه صادرات نفت و فرآورده‌های آن توسط ناوگان دریای کشور به میزان

ارز حاصل از مسافرت (توریسم) تعلق دارد که حدود ۳ درصد را تشکیل می‌دهد. میزان ارز حاصل از مسافرت که عمدتاً ناشی از فروش آن به مسافران آسیای مرکزی است، در بهترین شرایط در سالهای ۷۲ و ۷۴ به ترتیب به میزان ۷۱ و ۶۷ میلیون دلار به دست آمده است. این میزان در سال ۱۳۷۵ با ۷۱ درصد کاهش به ۱۹ میلیون دلار رسید. عمده‌ترین سهم در دریافتیهای خدمات به دو قلم درآمدهای سرمایه‌گذاری و ارز حاصل از خدمات غیردولتی برمی‌گردد که در مجموع در طول سالهای فوق بین ۷۰ الی ۸۰ درصد دریافتیها را تشکیل می‌دهند. این سهم در سال ۷۵ به حدود ۶۰ درصد رسید.

پرداختیهای خدماتی از ۲٫۴ میلیارد دلار به ۵٫۹ میلیارد دلار در سال ۷۱ افزایش یافت و پس از آن با کاهشهای متوالی در سالهای ۷۲، ۷۳ و ۷۴ به ۳٫۹ میلیارد دلار در سال ۱۳۷۵ رسید. تا سال ۷۰ کمترین سهم در پرداختیها متعلق به درآمدهای

جدول ۷. تراز خدمات برحسب اجزای تشکیل دهنده آن

شرح	۱۳۶۷	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴	۱۳۷۵
تراز خدمات	-۱۹۷۰	-۲۳۲۴	-۳۱۴۸	-۴۴۳۲	-۵۰۹۴	-۴۵۰۸	-۳۵۰۹	-۲۲۲۴	-۲۶۳۳
• دریافتها	۲۶۷	۷۹۸	۸۹۲	۱۳۶۸	۸۴۶	۱۲۳۵	۵۸۰	۹۰۹	۱۳۴۸
— کرایه حمل و بیمه	-	-	-	-	-	-	-	-	۳۶۶
— خدمات مسافری	۵۵	۶۸	۳۶	۶۱	۴۰	۱۹	۹۱	۱۳۸	۱۲۳
— مسافرت	۱۱	۱۵	۲۸	۵۷	۳۱	۷۱	۱۱	۶۷	۱۹
— درآمد سرمایه گذاری	۲۲۳	۳۵۲	۴۵۶	۴۷۲	۲۸۷	۱۵۱	۱۴۲	۳۱۶	۴۸۸
— سایر خدمات دولتی	۷۸	۱۴۳	۱۲۵	۲۱۸	۱۱۰	۶۷	۴۳	۳۵	۵۱
— سایر خدمات غیردولتی	۱۰۰	۲۲۰	۲۴۷	۵۶۰	۳۷۸	۹۲۷	۲۹۳	۳۵۳	۳۰۱
• پرداختها	۲۴۳۷	۳۱۲۲	۴۰۴۰	۵۸۰۰	۵۹۴۰	۵۷۴۳	۳۶۳۹	۳۱۳۳	۳۹۸۱
— کرایه حمل و بیمه	۱۰۸۸	۱۳۴۶	۱۹۹۲	۲۷۳۷	۲۵۸۶	۲۱۴۰	۱۱۵۷	۱۱۰۸	۱۶۶۸
— خدمات مسافری	۱۰۳	۴۳	۶۴	۱۲۷	۴۹	۹	۱۲	۶	۱۶
— مسافرت	۶۹	۱۲۹	۳۴۰	۷۳۴	۱۱۰۹	۸۶۲	۱۴۹	۲۴۱	۲۵۸
— درآمد سرمایه گذاری	۸۲	۱۰۴	۷۸	۸۵	۱۵۷	۱۴۳	۴۱۳	۷۹۴	۸۹۸
— سایر خدمات دولتی	۱۰۴۳	۱۲۲۵	۱۲۳۸	۱۵۶۷	۱۵۵۲	۹۷۲	۶۸۲	۷۲۵	۸۷۲
— سایر خدمات غیردولتی	۵۲	۷۵	۳۲۸	۵۵۰	۴۸۷	۱۶۱۷	۱۲۲۶	۲۵۹	۲۶۹

واحد: میلیون دلار

همچنان منفی است و در وضعیت به مراتب بدتری نسبت به تراز کالایی قرار دارد.

مروری بر نقش خدمات در ترکیب واردات و صادرات

با توجه به جدول شماره ۸، اگر ترکیب صادرات برحسب نوع مصرف در نظر گرفته شود، این نتیجه به دست می آید که از کل صادرات و به طور مشخص از مجموع مواد اولیه و کالاهای واسطه‌ای صادراتی، درصد ناچیزی به مصارف خدماتی می‌رسد و حاکی از آن است که کاربری خدماتی کالاهای صادراتی کشور و یا مصارف خدماتی در

۳۶۶ میلیون دلار است. پرداختها علی‌رغم کاهش طی سه سال اخیر، در سال ۷۵ حدود ۴ میلیارد دلار بود که بیش از ۸۰ درصد آن به سه قلم کرایه حمل و بیمه (۴۲ درصد)، درآمد سرمایه‌گذاری (۲۲٫۵ درصد) و سایر خدمات دولتی (۲۲ درصد) تعلق دارد. به طور کلی کلیه ارقام تشکیل دهنده تراز خدمات در سالهای گوناگون با کسری روبه‌رو بوده است، تنها استثنا مربوط به خدمات مسافری، آن هم در سالهای ۷۲ به این طرف است که میزان مازاد آن در سال ۷۴ و ۷۵، حدود ۱۳۰-۱۱۰ میلیون دلار است. نکته دیگر آنکه علی‌رغم بهبود نسبی تراز بازرگانی کالا طی سه سال ۷۵-۱۳۷۳، تراز خدمات

جدول ۸. ترکیب صادرات (بدون نفت، آب و برق) و واردات برحسب مصارف خدماتی

شرح	۱۳۶۰	۱۳۶۱	۱۳۶۲	۱۳۶۳	۱۳۶۴	۱۳۶۵	۱۳۶۶
• ارزش صادرات (هزار دلار)	۳۳۹۵۲۶	۲۸۳۷۳۸	۳۵۶۶۳۱	۳۶۱۱۲۸	۴۶۴۹۵۲	۹۱۵۵۰۲	۱۱۶۰۷۸۸
— مواد اولیه و کالاهای واسطه	۱۱۰۵۲	۹۹۹۹۶	۸۴۲۰۶	۱۴۵۱۹۹	۱۹۵۱۱۹	۲۴۰۳۲۲	۳۲۵۱۰۴
— خدمات	۲۱۵	۲۸	۵۱۸	۲۶۰	۲۵	۸۵۰	۱۵۹۱
• ارزش واردات (میلیون دلار)	۱۳۵۱۵	۱۱۸۴۵	۱۸۱۰۳	۱۴۴۹۴	۱۱۴۰۸	۹۳۵۵	۹۳۶۹
— مواد اولیه و کالاهای واسطه	۸۲۲۵	۶۸۶۱	۱۰۸۴۰	۸۳۱۰	۷۴۱۱	۵۴۶۱	۵۴۹۸
— خدمات	۱۰۴۷	۶۷۹	۱۴۰۵	۱۲۲۴	۱۱۳۶	۷۲۴	۶۴۴
— کالاهای سرمایه‌ای	۲۱۴۹	۲۳۰۸	۴۳۵۲	۳۸۶۷	۲۴۲۱	۲۱۹۹	۲۲۰۹
— خدمات	۷۸۷	۹۲۲	۱۹۲۶	۱۸۰۸	۱۰۷۸	۸۸۷	۹۵۴

جدول ۸. (ادامه)

شرح	۱۳۶۷	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	۱۳۷۳	۱۳۷۴
• ارزش صادرات (هزار دلار)	۱۰۳۵۸۱۴	۱۰۴۳۸۹۱	۱۳۱۲۱۷۳	۲۶۴۸۷۰۱	۲۹۸۷۶۸۲	۳۷۴۶۸۰۱	۴۸۲۴۵۴۹	۳۲۵۰۶۷۲
— مواد اولیه و کالاهای واسطه	۳۸۸۹۸۱	۳۰۷۵۴۱	۳۰۶۶۸۴	۵۱۴۶۲۷	۶۵۰۴۷۰	۱۰۸۹۳۰۱	۱۳۴۱۵۱۶	۱۰۳۳۳۱۰
— خدمات	۳۶۲	۴۲	—	۱۷۲۰	۱۴۸۴	۹۷۹۹	۶۰۴۶	۶۵۵۸
• ارزش واردات (میلیون دلار)	۸۱۷۷	۱۲۸۰۷	۱۸۷۲۲	۲۹۶۷۷	—	—	—	—
— مواد اولیه و کالاهای واسطه	۴۸۲۹	۷۵۴۸	۱۱۸۵۴	۱۶۳۲۵	—	—	—	—
— خدمات	۵۹۶	۷۴۸	۱۱۱۷	۲۵۵۵	—	—	—	—
— کالاهای سرمایه‌ای	۱۸۶۹	۲۹۱۵	۴۳۶۳	۹۹۱۱	—	—	—	—
— خدمات	۶۶۵	۱۴۲۱	۱۵۷۵	۳۷۷۲	—	—	—	—

منبع: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، گزارش اقتصادی و ترازنامه، سالهای مختلف.

وزن کالاهای سرمایه‌ای در کل واردات ۲۰٪ است، مصارف خدماتی در مجموع واردات کشور رقمی در حدود ۸٪ و تقریباً معادل سهم مصارف خدماتی در مواد اولیه و کالاهای واسطه‌ای است.

مروری بر تحولات اشتغال در گروه خدمات

در بررسی ترکیب اشتغال در زیرگروه‌های خدمات از آمار سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال

تقاضاهای جهانی برای کالاهای تولید شده تقریباً صفر است. بررسی ترکیب واردات برحسب نوع مصرف نشان می‌دهد که از میان مواد اولیه و کالاهای واسطه‌ای، سهم مصارف خدماتی حدود ۱۲-۱۰ درصد و از میان کالاهای سرمایه‌ای، سهم مصارف خدماتی رقمی حدود ۴۰ درصد است. به عبارتی سهم مصرف خدمات در کالاهای سرمایه‌ای نسبت به مواد اولیه و کالاهای واسطه‌ای به مراتب بیشتر است. با توجه به اینکه

۱۳۶۵ علی‌رغم وجود این آمارها در سال ۱۳۷۵*، استفاده شده است.

علت استفاده از آمارهای سال ۱۳۶۵، رعایت حفظ یکنواختی با مجموعه آمارهای مربوط به سایر متغیرهای مورد استفاده در گزارش است. در آمارهای مربوط به اشتغال زیربخش خدمات، طبقه‌بندی شش‌گانه حسابهای ملی به چهار طبقه کاهش یافته و در واقع زیربخشهای خدمات مؤسسات پولی و مالی و خدمات مستغلات در یک طبقه تحت عنوان خدمات مالی، بیمه، ملکی، حقوقی و تجاری و زیربخشهای خدمات عمومی و خدمات اجتماعی در یک طبقه تحت عنوان خدمات عمومی اجتماعی و شخصی ادغام شده است. جدول ۹، ترتیب جمعیت شاغل ۱۰ ساله و بیشتر را بر حسب جنس و گروههای عمده فعالیت نشان می‌دهد.

در فاصله سالهای ۱۳۵۵-۷۵، یعنی طی ۲۰ سال، ۵٫۷ میلیون شغل ایجاد شد که ۳٫۶ میلیون نفر یا به عبارتی ۶۳٫۵ درصد آن ناشی از اشتغال در بخش خدمات بوده است. این ارقام برای دوره‌های ۱۳۶۵-۷۵ و ۱۳۷۰-۷۵ به ترتیب معادل ۴۸ و ۴۶ درصد بوده است. سهم مردان در اشتغال بخش خدمات از ۸۹٫۳ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۸۷٫۴ درصد در سال ۱۳۷۵ رسیده و بالاترین سهم، مربوط به سال ۱۳۶۵ با ۹۰٫۴ درصد است. علت عمده این تحول در گروه خدمات عمومی، اجتماعی و شخصی است که سهم شاغلان مرد از ۸۱٫۷ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۷۷٫۴ درصد در سال ۱۳۷۵ کاهش یافته است. در سال ۱۳۶۵ مردان در دو گروه بازرگانی و حمل و نقل نقش

غالب ۹۸ درصد، در خدمات مالی و ملکی بیش از ۹۰ درصد و خدمات عمومی، اجتماعی و

* طبقه‌بندی خدمات در سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۷۵ به شرح زیر است:

۱. عمده‌فروشی و خرده‌فروشی، تعمیر وسایل نقلیه موتوری، موتورسیکلت و کالاهای شخصی و خانگی:
- فروش و نگهداری و تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتورسیکلت و خرده‌فروشی سوخت خودرو.
- عمده‌فروشی و حق‌العمل‌کاری بجز در مورد وسایل نقلیه موتوری و موتورسیکلت.

- خرده‌فروشی بجز خرده‌فروشی وسایل نقلیه

موتوری و موتورسیکلت و تعمیر کالاهای شخصی و خانگی.

۲. هتل و رستوران

۳. حمل و نقل، انبارداری و ارتباطات:

- حمل و نقل زمینی و حمل و نقل از طریق لوله.

- حمل و نقل هوایی.

- حمل و نقل زمینی.

- فعالیتهای پشتیبانی و کمکی حمل و نقل و فعالیتهای

آژانسهای مسافرتی.

- پست و مخابرات.

۴. واسطه‌گریهای مالی:

- واسطه‌گریهای مالی بجز بیمه و صندوقهای

بازنشستگی.

- بیمه و بازنشستگی بجز تأمین اجتماعی اجباری -

بیمه‌گری فعالیتهای جنبی واسطه‌گریهای مالی.

۵. مستغلات، اجاره و فعالیتهای کار و کسب:

- فعالیتهای مربوط به املاک و مستغلات.

- کرایه‌دادن ماشین‌آلات و تجهیزات بدون اپراتور و

کرایه‌دادن کالاهای شخصی و خانگی.

- کامپیوتر و فعالیتهای وابسته به آن.

- تحقیق و توسعه.

- سایر فعالیتهای کار و کسب.

۶. اداره امور عمومی و دفاع و تأمین اجتماعی اجباری.

خدمات داشته، به طوری که بیشترین تغییرات و سهم را در سال ۱۳۷۵ به ترتیب به میزان ۹٫۱ و ۴٫۷ درصد داشته است.

آنچه از بررسی تحولات اشتغال در بخش خدمات نتیجه می‌شود را می‌توان به این شکل خلاصه کرد که بخش خدمات طی ۲۰ سال (۱۳۵۵-۷۵) بیشترین نرخ رشد جمعیت شاغل را یعنی ۴٫۴ درصد، بیش از دو برابر گروه صنایع و معادن را داشته است. سهم این بخش رو به افزایش بوده است و حدود ۴۵ درصد جمعیت شاغل کشور را تشکیل می‌دهد. طی این فاصله، گروه‌های خدماتی عمده‌فروشی و خرده‌فروشی و خدمات مالی، بیمه، ملکی و تجاری نرخهای رشد ۵٫۴ و ۶٫۵ را به خود اختصاص دادند که بالاتر از متوسط نرخ رشد بخش بوده است. در مجموع طی سالهای مختلف، دو گروه خدمات عمومی و عمده و خرده‌فروشی سهمی معادل ۸۰ درصد بخش

شخصی سهمی معادل ۸۰ درصد را دارا بودند. تغییر محسوس در ترکیب جنسی، مربوط به خدمات عمومی است که نقش زنان رو به ازدیاد بوده است.

سهم عمده در اشتغال خدمات به گروه خدمات عمومی، اجتماعی و شخصی تعلق دارد. سهم این گروه از ۶۵٫۳ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۵۰ درصد در سال ۱۳۷۵ رسیده و بیشترین تغییرات را طی سالهای ۱۳۵۵-۶۵ با تقریباً دو برابر شدن جمعیت شاغل داشته است. این میزان از ۱٫۵ میلیون نفر به ۳ میلیون نفر و سپس به ۳٫۵ میلیون نفر در سال ۱۳۷۰ افزایش یافت. به عبارتی ۲/۳ تغییرات جمعیت شاغل در بخش خدمات به این گروه در فاصله سالهای ۱۳۵۵-۷۰ اختصاص دارد. سهم گروه عمده و خرده‌فروشی در بخش خدمات با روند کاهشی از ۳۲٫۳ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۱۸٫۷ درصد در سال ۱۳۶۵ و سپس با روند افزایشی به ۳۰٫۱ درصد در سال ۱۳۷۵ رسیده است. عمده‌ترین نرخهای رشد این گروه به دوره‌های ۱۳۶۵-۷۰ و ۱۳۷۰-۷۵ به ترتیب معادل ۷٫۱ و ۹٫۲ درصد تعلق دارد. روند تغییرات جمعیت شاغل در این گروه نشان‌دهنده آن است که ۳۴ درصد تغییرات جمعیت شاغل طی ۲۰ سال ۱۳۵۵-۷۵ مربوط به این گروه است.

گروه حمل و نقل و ارتباطات، طی سالهای مختلف، سهمی حدود ۱۵-۱۳ درصد داشته است و حدود ۱۵ درصد تغییرات جمعیت شاغل را در فاصله سالهای ۱۳۵۵-۷۵ توجیه می‌کند.

گروه خدمات مالی، بیمه، ملکی، حقوقی و تجاری، سهم کمی در کل جمعیت شاغل گروه

→

۷. آموزش.
۸. بهداشت و مددکاری اجتماعی.
۹. سایر فعالیتهای خدمات عمومی، اجتماعی و شخصی.
- فاضلات و دفع زباله و بهداشت محیط و سایر فعالیتهای مشابه.
- فعالیتهای سازمانهای دارای عضو.
- فعالیتهای تفریحی و فرهنگی و ورزشی.
- سایر فعالیتهای خدماتی.
۱۰. خانوارهای معمولی دارای مستخدم.
۱۱. سازمانها و هیئتهای برون‌مرزی.
۱۲. دفاتر و ادارات مرکزی.
- دفاتر مرکزی شرکتها و کارخانجات.
- ادارات مرکزی بنیادها.
۱۳. فعالیتهای نامشخص و اظهار نشده.

جدول ۹. جمعیت شاغل ۱۰ ساله و بیشتر برحسب جنس و گروههای عمده فعالیت

سال	کل جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر	کشاورزی و شکار، جنگلداری و ماهیگیری	استخراج معادن	صنعت	آب، برق و گاز	ساختمان
مردوزن						
۱۳۴۵	۷۱۱۵۷۸۷	۳۳۸۰۰۲۳	۲۶۳۱۲	۱۲۹۸۰۴۰	۵۲۸۵۸	۵۰۹۷۷۸
۱۳۵۵	۸۷۹۹۲۲۰	۲۹۹۱۸۶۹	۸۹۸۸۸	۱۶۷۲۰۵۹	۶۱۶۳۳	۱۱۸۸۷۲۰
۱۳۶۵	۱۱۰۰۱۵۲۲	۳۱۹۰۷۶۴	۳۲۳۷۰	۱۴۵۱۳۳۳	۹۱۰۴۴	۱۲۰۶۲۵۶
۱۳۷۰	۱۳۰۹۶۶۱۵	۳۲۰۵۴۳۰	۱۰۰۵۴۵	۲۰۱۳۷۲۴	۱۲۹۰۰۰	۱۳۷۲۴۳۷
۱۳۷۵	۱۴۵۷۱۵۷۲	۳۳۵۷۲۶۳	۱۱۹۸۸۴	۲۵۵۱۹۶۲	۱۵۰۶۳۱	۱۶۵۰۴۸۱
مرد						
۱۳۴۵	۶۱۷۲۱۸۷	۳۱۷۱۲۱۲	۲۵۹۱۱	۷۶۲۴۷۹	۵۲۱۶۵	۵۰۷۷۰۳
۱۳۵۵	۷۵۸۷۴۰۰	۲۷۶۳۹۳۴	۸۶۶۰۴	۱۰۳۲۲۹۰	۵۹۷۱۶	۱۱۸۰۹۱۳
۱۳۶۵	۱۰۰۲۶۴۲۱	۲۹۳۱۷۳۴	۳۱۸۳۳	۱۲۴۰۵۴۶	۸۸۹۷۳	۱۱۹۶۹۴۵
۱۳۷۰	۱۱۸۶۵۳۸۹	۳۰۴۶۲۸۳	۹۷۶۶۴	۱۷۱۰۸۵۷	۱۲۵۷۵۷	۱۳۶۴۱۱۷
۱۳۷۵	۱۲۸۰۶۱۷۰	۳۰۶۲۷۹۸	۱۱۵۱۸۵	۱۹۶۸۸۰۶	۱۴۵۲۳۹	۱۶۳۴۶۸۲
زن						
۱۳۴۵	۹۲۴۶۰۰	۲۰۸۱۱۱	۴۰۱	۵۳۵۵۶۱	۶۹۳	۲۰۷۵
۱۳۵۵	۱۲۱۲۰۲۰	۲۲۷۹۳۵	۳۲۸۴	۶۳۹۰۹۹	۱۹۱۷	۷۸۰۷
۱۳۶۵	۹۷۵۳۱۰	۲۵۹۰۳۰	۵۳۷	۲۱۰۷۸۷	۲۲۵۱	۹۳۲۰
۱۳۷۰	۱۲۳۱۲۲۶	۱۵۹۱۴۷	۲۸۸۱	۳۰۲۸۶۷	۳۲۴۳	۸۳۲۰
۱۳۷۵	۱۷۶۵۴۰۲	۲۹۴۴۶۵	۴۶۹۹	۵۸۳۱۵۶	۵۳۹۲	۱۵۷۹۹

۱۳۶۵ نشان می‌دهد.

در زیر، بخشهای شش‌گانه موجود در گروه خدمات بر حسب جنس (مرد و زن)، محل سکونت (شهر و روستا)، سواد و اشتغال در بخش خصوصی و عمومی مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش خصوصی، چهار گروه شغلی کارفرمایان، کارکنان مستقل، مزد و حقوق بگیران و کارکنان خانوادگی بدون مزد مورد بررسی قرار گرفته‌اند. بنا به تعریف، کارفرمایان کسانی هستند که سرمایه و حداقل یک نفر شاغل در استخدام خود دارند. کارکنان مستقل، کسانی هستند که با سرمایه خود

خدمات داشتند و این سهم با کاهش گروه خدمات عمومی از ۶۵ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۵۰ درصد در سال ۱۳۷۵ به نفع گروه عمده‌فروشی و خرده‌فروشی تغییر یافته، به طوری که سهم اشتغال گروه بازرگانی از حدود ۱۹ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۳۰ درصد در سال ۱۳۷۵ رسیده است.

برخی خصوصیات اجتماعی شاغلان گروه خدمات

جدول ۱۰، شاغلان زیر بخشهای گروه خدمات را از لحاظ برخی خصوصیات اجتماعی در سال

جدول ۹. (ادامه)

سال	عمده و خرده‌فروشی، رستوران و هتلداری	حمل و نقل و ارتباطات	خدمات مالی، بیمه، ملکی، حقوقی و تجاری	خدمات عمومی، اجتماعی و شخصی	غیرقابل طبقه‌بندی
مردوزن					
۱۳۴۵	۵۲۲۵۶۶	۲۲۴۰۸۶	-	۹۳۳۵۷۶	۱۳۸۵۴۸
۱۳۵۵	۶۶۸۲۹۴	۴۳۱۴۷۱	۱۰۰۴۷۳	۱۵۲۰۱۲۴	۷۴۶۸۹
۱۳۶۵	۸۷۵۴۵۸	۶۳۰۵۴۷	۱۱۴۲۸۸	۳۰۴۹۷۵۵	۳۵۹۷۲۷
۱۳۷۰	۱۲۳۸۳۰۵	۷۶۲۱۷۸	۱۹۴۶۸۶	۳۵۱۷۸۹۷	۵۶۲۴۱۳
۱۳۷۵	۱۹۲۷۰۶۷	۹۷۲۷۹۲	۳۰۱۹۶۲	۳۱۸۶۷۰۰	۳۵۲۸۳۰
مرد					
۱۳۴۵	۵۴۳۶۳۱	۲۲۱۵۳۱	-	۷۶۲۷۷۶	۱۲۴۷۷۹
۱۳۵۵	۶۵۶۱۷۷	۴۲۲۶۲۷	۹۱۰۳۸	۱۲۳۳۵۴۸	۵۹۸۶۳
۱۳۶۵	۸۶۰۷۷۷	۶۲۱۹۹۵	۱۰۳۸۱۹	۲۶۳۵۵۹۶	۳۱۴۲۰۳
۱۳۷۰	۱۲۲۱۷۱۲	۷۵۰۹۸۴	۱۷۹۰۱۶	۲۹۰۸۶۷۲	۴۶۰۳۲۵
۱۳۷۵	۱۸۸۶۴۳۶	۹۵۵۲۷۱	۲۷۶۳۲۵	۲۴۶۸۵۳۴	۲۹۲۸۹۴
زن					
۱۳۴۵	۸۹۳۵	۲۵۵۵	-	۱۷۰۸۰۰	۱۳۷۶۹
۱۳۵۵	۱۲۳۱۷	۸۸۲۴	۹۴۳۵	۲۸۶۵۷۶	۱۴۸۲۶
۱۳۶۵	۱۴۶۸۱	۸۵۵۲	۱۰۴۶۹	۴۱۴۱۵۹	۴۵۵۲۴
۱۳۷۰	۱۶۵۹۳	۱۱۱۹۴	۱۵۶۷۰	۶۰۹۲۲۳	۱۰۲۰۸۸
۱۳۷۵	۴۰۶۳۱	۱۷۵۲۱	۲۵۶۳۷	۷۱۸۱۶۶	۵۹۹۳۶

نقش غالب ۹۸ درصد شاغلان هر یک از آنها را تشکیل می‌دهند. ۸۴٫۸ شاغلان این گروه، در شهر اشتغال دارند که ۲۰ درصد شاغلان شهری گروه اصلی خدمات و ۱۲٫۵ درصد شاغلان شهری را به خود اختصاص داده‌اند. سهم شاغلان شهری عمده‌فروشی، خرده‌فروشی و رستوران و هتلداری به ترتیب ۹۰، ۸۴، ۸۳ درصد کل شاغلان هریک از زیر بخشهاست. سهم شاغلان شهری خرده‌فروشی در شاغلان شهری این گروه حدود ۷۴ درصد است. تنها ۲٫۶ درصد شاغلان این گروه در روستاها اشتغال دارند که در حدود ۱۳

در بخش خصوصی کار می‌کنند و کسی را به عنوان مزد و حقوق‌بگیر در استخدام خود ندارند. مزد و حقوق بگیران، فروشنده نیروی کار هستند و کارکنان خانوادگی بدون مزد، در مغازه، کارخانه، مزرعه و دیگر مؤسسات متعلق به خانواده خود کار می‌کنند.

شاغلان خرده‌فروشی تقریباً ۵ برابر عمده‌فروشی و تقریباً ۷۵ درصد کل شاغلان عمده‌فروشی، خرده‌فروشی، رستوران و هتلداری را تشکیل می‌دهند. شاغلان مرد در سه زیر بخش عمده‌فروشی، خرده‌فروشی و رستوران و هتلداری

جدول ۱۰. شاغلان زیربخشهای گروه خدمات برحسب جنس، محل سکونت، سواد و اشتغال در بخشهای عمومی و خصوصی در سال ۱۳۶۵

گروههای فعالیت خدمات	کل کشور	مرد	زن	شهری	روستایی	باسواد
عمده و خردهفروشی و رستوران	۸۷۵۹۱۹	۸۶۱۱۹۰	۱۴۷۲۹	۷۴۲۹۵۲	۱۳۲۷۱۵	۵۷۴۳۱۸
- عمده فروشی	۱۳۸۹۳۳	۱۳۶۲۲۹	۲۶۸۴	۱۲۴۸۸۰	۱۴۰۳۳	۱۰۳۰۸۱
- خردهفروشی	۶۵۶۶۰۷	۶۲۴۳۷۴	۱۰۲۲۳	۵۵۱۳۰۵	۱۰۵۰۸۲	۴۲۲۷۹۶
- رستوران و هتلداری	۸۰۳۷۹	۷۸۵۶۷	۱۸۱۲	۶۶۷۶۷	۱۳۶۰۰	۴۸۴۴۱
حمل و نقل و ارتباطات و انبارداری	۶۳۰۷۰۴	۶۲۲۱۳۶	۸۵۶۸	۴۴۴۳۱	۱۶۵۲۷۸	۴۶۵۸۸۸
- حمل و نقل	۵۷۵۳۶۷	۵۷۰۳۷۰	۴۹۹۷	۴۱۷۲۹۲	۱۵۷۴۸۵	۴۱۵۶۸۹
- ارتباطات و مخابرات	۴۶۱۹۷	۴۲۷۷۵	۳۴۲۲	۴۰۴۵۵	۵۷۳۸	۴۳۵۶۶
- انبارداری	۹۱۴۰	۸۹۹۱	۱۴۹	۷۰۴۸	۲۰۵۵	۶۶۳۳
خدمات مالی و بیمه و ملکی و حقوقی	۱۱۴۳۰۲	۱۰۳۸۲۶	۱۰۴۷۶	۱۰۷۶۷۲	۶۶۲۸	۱۰۹۳۰۵
- مؤسسات مالی	۷۴۴۰۱	۶۷۹۹۴	۶۴۰۷	۷۰۶۲۳	۳۷۷۸	۷۳۰۴۳
- بیمه	۸۳۳۷	۶۷۶۹	۱۵۶۸	۷۹۰۰	۲۴۷	۸۰۳۱
- خدمات ملکی و حقوقی و تجاری	۳۱۵۶۴	۲۹۰۶۳	۲۵۰۱	۲۹۱۵۱	۲۴۱۳	۲۸۲۳۱
خدمات عمومی و اجتماعی و شخصی	۳۰۵۰۹۴۳	۲۶۳۶۵۵۱	۴۱۴۳۹۲	۲۳۱۸۹۸۹	۷۲۹۴۴۲	۲۶۸۰۰۳۳
- اداره امور عمومی و دفاع	۱۸۵۱۳۸۳	۱۷۶۲۷۴۳	۸۸۶۴۰	۱۳۳۰۳۰۱	۵۱۹۰۹۰	۱۶۱۹۲۵۸
- خدمات سالم سازی و بهسازی محیط	۹۴۲۳	۷۹۳۵	۱۴۸۸	۷۳۸۴	۲۰۳۳	۸۳۴۳
- خدمات اجتماعی	۸۱۳۷۰۴	۵۰۸۷۷۶	۳۰۴۹۲۸	۶۷۷۵۹۷	۱۳۵۶۷۴	۷۷۸۴۳۱
- خدمات تفریحی و فرهنگی	۲۶۸۱۵	۲۳۹۸۳	۲۸۳۲	۲۴۷۳۵	۲۰۷۰	۲۳۷۶۹
- خدمات شخصی و خانگی	۳۴۷۱۷۷	۳۳۰۸۳۹	۱۶۳۳۸	۲۷۷۶۱۷	۶۹۴۸۹	۲۴۸۷۷۲
- ارگانها و سازمانهای بین المللی و خارجی	۲۴۴۱	۲۲۷۵	۱۶۶	۱۳۵۵	۱۰۸۶	۱۴۶۰
جمع کل شاغلان	۱۱۰۳۵۹۶۲	۱۰۰۴۸۸۵۹	۹۸۷۱۰۳	۵۹۶۰۱۵۰	۵۰۱۳۲۳۸	۶۵۸۰۹۸۳

درصد شاغلان روستایی گروه خدمات را تشکیل می دهند. سهم خردهفروشی در شاغلان روستایی این گروه تقریباً ۸۰ درصد است. ۸۷ درصد باسوادان کشور و ۱۵ درصد باسوادان گروه اصلی خدمات در گروه بازرگانی، رستوران و هتلداری قرار دارند. سهم باسوادان این گروه در کل شاغلان آن ۶۵٫۵ درصد است. از میان گروههای باسواد، سهم شاغلان ابتدایی ۴۴ و سهم دارندگان مدرک متوسطه ۲۸ و دارندگان مدارک عالی ۳ درصد

است. ۱۳ درصد کارفرمایان بخش خصوصی کل کشور و ۵۰ درصد کارفرمایان بخش خصوصی گروه اصلی خدمات به این گروه تعلق دارد. کارفرمایان ۵ درصد کل شاغلان این گروه را به خود اختصاص می دهند. عمده ترین شاغلان بخش خصوصی در این بخش به کارکنان مستقل با ۷۰ درصد سهم اختصاص دارد و بیش از نیمی از کارکنان مستقل گروه خدمات را تشکیل می دهد. سهم مزد و حقوق بگیران بخش عمومی این

جدول ۱۰. (ادامه)

مزد و حقوق بگیران	بخش خصوصی			کارفرمایان	گروههای فعالیت خدمات
	بخش عمومی	کارکنان فامیلی بدون مزد	مزد و حقوق بگیران		
۵۲۴۵۰	۱۰۸۵۹	۱۲۸۹۹۵	۶۱۰۷۷۶	۴۴۶۹۹	عمده و خرده فروشی و رستوران
۱۸۲۹۵	۱۵۸۵	۲۴۳۸۲	۸۱۶۰۳	۸۸۸۱	- عمده فروشی
۲۹۷۳۹	۸۰۴۹	۸۰۴۹۲	۴۹۰۰۲۳	۲۹۲۱۵	- خرده فروشی
۶۴۱۶	۱۲۲۵	۲۴۱۲۱	۳۹۱۵۰	۶۶۰۳	- رستوران و هتلداری
۱۴۹۰۲۶	۲۶۴۶	۱۱۰۶۱۸	۳۳۶۸۶۱	۱۲۰۰۵	حمل و نقل و ارتباطات و انبارداری
۹۹۵۵۲	۲۶۱۲	۱۰۷۷۴۳	۳۳۵۹۴۰	۱۱۶۷۵	- حمل و نقل
۲۳۰۵۹	۱۶	۱۰۱۵	۲۷۵	۲۰۴	- ارتباطات و مخابرات
۶۴۱۳	۱۶	۱۸۶۰	۴۴۶	۱۲۶	- انبارداری
۸۷۲۷۵	۱۲۴	۹۸۷۵	۱۰۹۰۱	۲۰۴۶	خدمات مالی و بیمه و ملکی و حقوقی
۶۸۱۱۷	۳۶	۱۶۹۴	۱۶۵۱	۴۸۶	- مؤسسات مالی
۷۴۱۰	۳	۳۸۱	۲۰۶	۶۲	- بیمه
۱۱۹۴۸	۸۵	۷۷۸۲	۹۰۴۴	۱۴۹۸	... خدمات ملکی و حقوقی و تجاری
۲۴۴۸۸۳۴	۷۲۵۴	۱۷۳۵۳۰	۲۰۵۳۹۹	۳۲۴۹۴	خدمات عمومی و اجتماعی و شخصی
۱۶۷۷۶۱۸	۲۱۷۴	۲۵۳۶۵	۱۳۹۶۵	۵۷۵۲	- اداره امور عمومی و دفاع
۸۵۸۶	۸	۲۲۳	۱۸۷	۵۵	- خدمات سالم سازی و بهسازی محیط
۷۱۸۵۸۸	۷۷۲	۲۸۹۱۱	۲۴۴۱۵	۴۵۵۵	- خدمات اجتماعی
۱۸۴۰۹	۷۰	۲۷۷۸	۴۰۵۴	۲۸۸	- خدمات تفریحی و فرهنگی
۲۴۸۵۱	۴۴۲۱	۱۱۵۱۴۵	۱۶۲۳۸۶	۲۱۶۰۸	- خدمات شخصی و خانگی
۷۸۲	۹	۱۱۰۸	۳۹۲	۳۶	- ارگانها و سازمانهای بین المللی و خارجی
۳۳۵۴۳۲	۴۹۶۶۰۰	۱۸۸۱۶۸۲	۲۳۹۷۸۹۷	۳۴۱۳۰۱	جمع کل شاغلان

منبع: مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن، مهرماه ۱۳۶۵.

گروه در کل شاغلان بخش عمومی کشور و گروه خدمات ناچیز و حدود ۲-۱ درصد است. اشتغال دارند که ۱۲٫۸ درصد شاغلان شهری گروه خدمات و ۸ درصد شاغلان شهری کشور را تشکیل می دهد. سهم شاغلان روستایی در کل کشور، ۳٫۳ درصد و در گروه خدمات ۱۶ درصد است. ۷ درصد باسوادان شاغل کشور، ۱۲ درصد باسوادان گروه اصلی خدمات در این گروه قرار دارند. سهم باسوادان این گروه در کل شاغلان آن، ۷۳٫۹ درصد

گروه در کل شاغلان بخش عمومی کشور و گروه خدمات ناچیز و حدود ۲-۱ درصد است. عمده شاغلان گروه حمل و نقل و ارتباطات و انبارداری به بخش حمل و نقل با ۹۱٫۲ درصد تعلق دارد. این گروه ۶٫۲ درصد کل شاغلان مرد کشور و حدود ۱۵ درصد شاغلان مرد گروه خدمات را به خود اختصاص داده است. سهم شاغلان زن در ارتباطات و مخابرات، تقریباً ۴۰ درصد شاغلان زن این گروه است.

است. از میان گروه‌های با سواد، سهم شاغلان ابتدایی، متوسطه و دارندگان مدرک عالی به ترتیب ۴۷٫۸، ۲۷ و ۲٫۷ درصد است. ۹۴ درصد شاغلان بخش ارتباطات و مخابرات باسواد هستند. ۳٫۵ درصد کارفرمایان بخش خصوصی کشور و ۱۳٫۱ درصد کارفرمایان بخش خصوصی گروه اصلی خدمات به این گروه تعلق دارد. کارفرمایان حدود ۲ درصد کل شاغلان این گروه را به خود اختصاص می‌دهند. عمده‌ترین شاغلان بخش خصوصی در این گروه به کارکنان مستقل با ۵۳٫۴ درصد سهم تعلق دارد و ۲۹ درصد کارکنان مستقل گروه خدمات را تشکیل می‌دهد. سهم مزد و حقوق بگیران بخش عمومی این گروه در کل شاغلان بخش عمومی کشور و گروه خدمات حدود ۴٫۵ درصد است.

— عمده شاغلان گروه خدمات مالی و بیمه و ملکی و حقوقی به بخش مؤسسات مالی با ۶۵ درصد و خدمات ملکی و حقوقی و تجاری با ۲۷٫۶ درصد تعلق دارد. این گروه، ۱ درصد کل شاغلان مرد کشور و حدود ۲٫۴ درصد شاغلان مرد گروه خدمات را به خود اختصاص داده است. سهم شاغلان زن در مؤسسات مالی، بیش از ۶۰ درصد شاغلان زن این زیر بخش است. ۹۴ درصد شاغلان این بخش در شهرها اشتغال دارند که ۲٫۹ درصد شاغلان شهری گروه خدمات و ۱٫۸ درصد شاغلان شهری کشور را تشکیل می‌دهد.

سهم شاغلان روستایی در کل کشور، ۰٫۱ درصد و در گروه خدمات ۰٫۶ درصد است.

۱٫۷ درصد باسوادان شاغل کشور و ۲٫۸ درصد باسوادان گروه اصلی خدمات در این گروه

قرار دارند. سهم باسوادان این گروه در کل شاغلان آن ۹۵٫۶ درصد است. از میان گروه‌های باسواد، سهم شاغلان ابتدایی، متوسطه و دارندگان مدارک عالی به ترتیب ۱۳٫۹، ۶۲٫۵ و ۱۲٫۴ درصد است. بیش از ۹۸ درصد شاغلان موجود در مؤسسات مالی باسواد هستند. سهم دارندگان مدارک عالی در زیربخش خدمات ملکی و حقوقی و تجاری ۱۷٫۱ درصد شاغلان باسواد این بخش است. ۰٫۶ درصد کارفرمایان بخش خصوصی کشور و ۲٫۲ درصد کارفرمایان بخش خصوصی گروه اصلی خدمات به این گروه تعلق دارد. ۷۳٫۲ درصد کارفرمایان موجود در این گروه به بخش خدمات ملکی و حقوقی اختصاص دارد. کارفرمایان حدود ۱٫۸ درصد کل شاغلان این بخش را به خود اختصاص می‌دهند. سهم کارکنان مستقل و مزد و حقوق بگیران در این گروه نسبت به کل شاغلان بخش خصوصی آن، ۴۷٫۵ و ۴۳ درصد است. سهم کارکنان مستقل در کل کارکنان مستقل گروه خدمات به ۱ درصد می‌رسد. سهم شاغلان خصوصی خدمات ملکی، حقوقی و تجاری علی‌رغم آنکه درصد کمتری از کل شاغلان را نسبت به مؤسسات مالی تشکیل می‌دهد، از سهم شاغلان بخش خصوصی مربوط به مؤسسات مالی بیشتر است و ۸۰ درصد شاغلان بخش خصوصی گروه را تشکیل می‌دهد. سهم مزد و حقوق بگیران بخش عمومی این گروه در کل شاغلان بخش عمومی کشور و گروه اصلی خدمات ۲٫۳ درصد است.

— عمده شاغلان گروه خدمات عمومی، اجتماعی و شخصی به بخش اداره امور عمومی و

حدود ۱ درصد کل شاغلان این بخش را به خود اختصاص می‌دهند. سهم کارکنان مستقل و مزد و حقوق‌بگیران در این گروه نسبت به کل شاغلان بخش خصوصی آن، ۴۹ و ۴۱ درصد است.

سهم کارکنان مستقل در کل کارکنان مستقل گروه خدمات به ۱۷٫۶ درصد می‌رسد که سهم بخش خدمات شخصی و خانگی ۷۹ درصد در کل کارکنان مستقل گروه قابل ملاحظه است.

سهم مزد و حقوق‌بگیران بخش عمومی این گروه در کل شاغلان گروه عمومی کشور ۷۰٫۸ درصد و در بخش عمومی گروه اصلی خدمات ۸۹ درصد است.

به طور کلی از بررسی خصوصیات اجتماعی شاغلان گروه خدمات نتیجه زیر حاصل می‌شود.

نزدیک ۱/۴ شاغلان بخش خصوصی کشور در گروه خدمات اشتغال دارند. عمده‌ترین سهم شاغلان بخش خصوصی گروه اصلی خدمات به گروه عمده‌فروشی، خرده‌فروشی، رستوران و هتلداری تعلق دارند که تقریباً نیمی از آنها را تشکیل می‌دهند. حدود ۳/۴ شاغلان بخش خصوصی این گروه به زیر بخش خرده‌فروشی اختصاص دارد. گروه خدمات ۴/۵ حقوق و مزدبگیران بخش عمومی کشور را تشکیل می‌دهد. سهم غالب ۹۰ درصد شاغلان بخش عمومی گروه اصلی خدمات به گروه خدمات عمومی و اجتماعی و شخصی تعلق دارد یا حدود ۷۲ درصد شاغلان بخش عمومی کشور در زیربخش خدمات عمومی و اجتماعی اشتغال دارند. حقوق‌بگیران بخش عمومی گروه خدمات، حدود ۶۰ درصد شاغلان بخش خدمات را در اقتصاد

دفاع با ۶٫۶ درصد و خدمات اجتماعی با ۲۶٫۷ درصد تعلق دارد. این گروه، ۲۶٫۲ درصد کل شاغلان مرد کشور و حدود ۶۲٫۴ درصد شاغلان مرد گروه خدمات را به خود اختصاص داده است. سهم شاغلان زن در بخش خدمات اجتماعی، ۳۱ درصد شاغلان زن کل کشور است و بیش از ۷۳٫۶ درصد شاغلان زن این گروه را تشکیل می‌دهند. ۷۶ درصد شاغلان این گروه در شهرها اشتغال دارند که ۶۳٫۸ شاغلان شهری گروه اصلی خدمات و ۳۸٫۹ درصد شاغلان شهری کشور را تشکیل می‌دهد.

سهم شاغلان روستایی در کل کشور، ۱۴٫۵ درصد و در گروه خدمات ۷۰ درصد شاغلان روستایی مربوط است.

۴۰٫۷ درصد باسوادان شاغل کشور و ۷۰ درصد باسوادان گروه اصلی خدمات در این گروه قرار دارند. سهم باسوادان این گروه در کل شاغلان آن ۸۷٫۸ درصد است. ۹۵٫۶ درصد شاغلان بخش خدمات اجتماعی، باسواد هستند. سهم باسوادان متوسطه و عالی در کل باسوادان این گروه به ترتیب ۵۰ و ۳۱ درصد است و نسبت باسوادان شاغل در بخش ارگانها و سازمانهای بین‌المللی و خارجی ۶۰ درصد است. از میان گروههای باسواد، سهم شاغلان ابتدایی، متوسطه و دارندگان مدارک عالی به ترتیب ۲۳٫۹، ۴۰ و ۱۴٫۱ درصد است. ۹٫۵ درصد کارفرمایان بخش خصوصی کشور و ۳۵٫۶ درصد کارفرمایان بخش خصوصی گروه اصلی خدمات به این گروه تعلق دارد. عمده‌ترین سهم کارفرمایان به بخش خدمات شخصی و خانگی با ۶۶٫۴ درصد تعلق دارد. کارفرمایان

تشکیل می‌دهند که غالب آن در گروه خدمات عمومی و اجتماعی و شخصی قرار دارد.

نقش شاغلان زن در گروه خدمات بارز است و حدود نیمی از شاغلان زن کشور را تشکیل می‌دهند. تقریباً $\frac{1}{3}$ شاغلان زن کشور در بخش خدمات اجتماعی مرکب از کارکنان خدمات بهداشتی و درمانی و آموزشی هستند. ۹۲٫۵ درصد شاغلان زن گروه اصلی خدمات به گروه خدمات عمومی و اجتماعی و شخصی تعلق دارند.

سهم اشتغال زیربخشهای خرده‌فروشی، حمل و نقل، مؤسسات مالی، اداره امور عمومی و دفاع در اشتغال گروههای مربوط عمده است و نکته مهم آنکه این نقش غالب، در کلیه خصوصیات اجتماعی از لحاظ جنس، محل سکونت، سواد و تفکیک بر حسب اشتغال در بخشهای عمومی و خصوصی خود را نشان می‌دهد. تنها استثنا، مربوط به بخش خدمات ملکی، حقوق و تجاری است که علی‌رغم آنکه ۲۷٫۶ درصد شاغلان بخش مربوط را تشکیل می‌دهد، لیکن ۸۰ درصد شاغلان بخش خصوصی مربوط به بخش خدمات مالی، بیمه، ملکی و حقوقی را به خود اختصاص می‌دهد. به ترتیب مشابه سهم آن در کارفرمایان، کارکنان مستقل، مزدو حقوق‌بگیران و کارکنان فامیلی بدون مزد گروه خود به ترتیب ۷۳٫۲، ۸۲٫۹، ۷۸٫۹ و ۶۸٫۵ درصد است.

نقش کارکنان مستقل گروه خدمات در کل کارکنان مستقل کشور ۲۶٫۴ درصد است و کارکنان مستقل دو گروه عمده‌فروشی و خرده‌فروشی و رستوران و هتلداری و حمل و نقل و ارتباطات به

ترتیب ۶۹٫۷ و ۵۳٫۴ درصد کل شاغلان مربوط به گروههای خود را تشکیل می‌دهد.

مروری بر تحولات بهره‌وری نیروی کار در گروه خدمات

براساس جدول ۱۱، طی سالهای ۱۳۶۵-۷۵ بهره‌وری نیروی کار گروه خدمات بر خلاف بخش کشاورزی و گروه صنایع و معادن که سیر صعودی داشته، رو به کاهش یافته و به طور متوسط سالانه ۲ درصد رشد منفی داشته است. در میان بخشهای خدماتی، بالاترین ارقام بهره‌وری مربوط به خدمات مالی، بیمه، ملکی، حقوقی و تجاری و پایینترین ارقام مربوط به خدمات عمومی، اجتماعی و شخصی است. دو دلیل برای بالا بودن ارقام بهره‌وری در بخش خدمات مالی می‌توان برشمرد، اول اینکه مجموع اشتغال در این بخش درصد کمتری از کل اشتغال گروه خدمات (حدود ۲-۳ درصد) را به خود اختصاص می‌دهد، دوم آنکه ارزش افزوده آن حدود ۳۰ درصد کل ارزش افزوده گروه خدمات را شامل می‌شود. جالب آنکه اگر این بخش را به دو زیر بخش خدمات مؤسسات مالی و پولی و خدمات مستغلات، حرفه‌ای و تخصصی تقسیم کنیم، علی‌رغم سهم کمتر زیر بخش مستغلات در کل بخش (حدود ۲۷٫۶ درصد)، ارزش افزوده آن حدود ۱۵-۱۰ برابر زیر بخش خدمات مؤسسات مالی و پولی است، به طوری که بهره‌وری زیر بخش خدمات ملکی، حقوقی و تجاری در سال ۱۳۶۵ معادل ۳۹٫۶ میلیون ریال به ازای هر نفر بوده است.

جدول ۱۱. بهره‌وری نیروی کار* در بخشهای مختلف اقتصاد و اجزای تشکیل‌دهنده گروه خدمات

سال	کشاورزی و معادن	گروه خدمات	بازرگانی، رستوران و هتلداری	حمل و نقل و ارتباطات	خدمات مالی، بیمه، ملکی، حقوقی و تجاری	خدمات عمومی، اجتماعی و شخصی	کل بهره‌وری
۱۳۶۵	۰٫۸	۱٫۲۳	۰٫۹۹	۱٫۱۹	۱٫۲۴	۱۱۹۲	۰٫۹۷
۱۳۷۰	۰٫۹۷	۱٫۴۷	۰٫۸۶	۱٫۰۱	۱٫۲۱	۷۷۶	۱٫۰۱
۱۳۷۵	۱٫۱۵	۱٫۳۵	۰٫۹۷	۰٫۶۹	۱٫۳۸	۶۵۳	۱٫۱

منبع: سازمان برنامه و بودجه، مجموعه آماری (سری زمانی آمارهای اقتصادی، اجتماعی) تیرماه ۱۳۷۶.

واحد: میلیون ریال/نفر
* ارزش افزوده/نیروی کار

سهم عمده یعنی حدود ۴۰ درصد آن را تشکیل می‌دهد. این پدیده باعث شده است تا برخی به اشتباه بالا بودن نقش خدمات در اقتصاد کشور را با افزایش سهم این بخش در تولید ناخالص داخلی کشورهای پیشرفته صنعتی یکسان بدانند و به ظهور پدیده اقتصاد مبتنی بر خدمات در ایران اشاره کنند. باید توجه داشت که مشکلات ناشی از کاهش عرضه و عدم تناسب امکانات و منابع تأمین کالا با توجه به نیازهای کشور و رشد جمعیت و نوسانات نرخ ارز، مشکلات ناشی از گسترش بیکاری و عدم وجود فرصتهای شغلی در بخشهای تولیدی، وجود نقدینگی هنگفت در بخش بازرگانی که منجر به کسب سودهای قابل توجهی از اعمالی چون احتکار، واسطه‌گری، ایجاد بحران در توزیع کالا و رانت می‌شود. وجود اختلاف فاحش درآمدی میان اقشار مختلف و توزیع نامتعادل قدرت خرید در میان آنها، جملگی به صورت سلسله عوامل زنجیره‌ای، بخش خدمات اقتصاد ایران را به قیمت کاهش نرخ رشد سایر بخشها به یک بخش متورم مبدل ساخته است. بدیهی است به سبب وجود فعالیتهای رانت‌جویانه عمدتاً در این بخش، برخی آمارها و

بجز دو بخش خدمات عمومی، اجتماعی و شخصی و حمل و نقل و ارتباطات که رشدهای کمی در بهره‌وری در حدود ۰٫۴ و ۱ درصد داشتند، دو بخش خدمات مالی و بازرگانی، رشدهای منفی معادل ۵٫۸ و ۵٫۳ درصد را تجربه کردند. علت کاهش بهره‌وری در این دو بخش علی‌رغم رشد ارزش افزوده، کاهش رشد ارزش افزوده نسبت به رشد جمعیت شاغل است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

فعالیتهای خدماتی که به نظر برخی اقتصاددانان، زمانی در زمره فعالیتهای غیراقتصادی و غیرمولد تلقی می‌شود. در جهان کنونی یکی از ارکان عمده فعالیتهای اقتصادی را تشکیل می‌دهد که علت اساسی گسترش نقش خدمات در اقتصاد کشورهای صنعتی پیشرفته، رشد فزاینده و شتابان فناوری اطلاعاتی است.

بررسی تحولات اقتصادی پس از انقلاب در سالهای ۱۳۷۵-۱۳۶۰ و مقایسه آن با دوره ۱۳۳۸-۱۳۵۶ نشان‌دهنده آن است که گرچه سهم نسبی ارزش افزوده گروه خدمات در تولید ناخالص داخلی کشور کاهش یافته است. اما هنوز

ارقام در بخش غیررسمی از نظرها پنهان می ماند و از آمارهای رسمی انتظار ترسیم این تصاویر نمی رود.

عمده رشد ارزش افزوده گروه خدمات در دوره پس از انقلاب، ناشی از ارزش افزوده خدمات مستغلات، بازرگانی و حمل و نقل است. سهم خدمات عمومی از ۳۰ درصد طی دوره ۱۳۵۶-۱۳۳۸ به ۲۰ درصد در دوره پس از انقلاب رسید و در مقابل سهم خدمات مستغلات از ۱۵ درصد در دوره قبل از انقلاب به ۲۹ درصد در دوره پس از انقلاب فزونی یافت. به عبارتی ما شاهد جایگزینی نقش سهم خدمات عمومی با خدمات مستغلات هستیم.

بررسی تحولات سرمایه گذاری نشان می دهد که سهم عمده سرمایه گذاری در قبل و بعد از انقلاب به گروه خدمات تعلق داشته است. سرمایه گذاری در گروه خدمات نسبت به کل سرمایه گذاری در دوره پس از انقلاب، حدود ۶۰ الی ۷۰ درصد در نوسان بوده است. نکته مهم آنکه، علی رغم گسترش تصدی دولت در کل اقتصاد، روند تفوق سرمایه گذاری خصوصی در بخش خدمات بیشتر نمایان است. میزان کمک بخش خدمات به تراز پرداختهای کشور طی ده سال گذشته همواره منفی بوده و تراز منفی بخش خدمات در کلیه اجزای تشکیل دهنده آن گسترش یافته است، تنها استثنا مربوط به خدمات مسافری است که میزان مازاد آن در سالهای ۱۳۷۴ و ۱۳۷۵ حدود ۱۳۰-۱۱۰ میلیون دلار است.

بررسی ترکیب صادرات و واردات کالا از جنبه کاربری خدماتی نشان می دهد که مصارف کالاهای

صادراتی در تقاضای جهانی تقریباً صفر است، لیکن سهم مصارف خدماتی کالاهای وارداتی خصوصاً کالاهای سرمایه ای قابل ملاحظه است.

سهم بخش خدمات در اشتغال کشور، رو به فزونی بوده و در سال ۱۳۷۵ به ۴۴ درصد و نرخ رشد اشتغال در بخش خدمات، همواره از نرخ رشد کل اشتغال در بخش خدمات بالاتر بوده است. همچنین در فاصله سالهای ۱۳۷۵-۱۳۶۵ تقریباً نیمی از اشتغال ایجاد شده ناشی از اشتغال در بخش خدمات بوده است. دو گروه خدمات عمومی و بازرگانی در مجموع طی سالهای مختلف سهمی معادل ۸۰ درصد اشتغال بخش خدمات را به خود اختصاص داده اند. تحول مهم در فاصله سالهای ۱۳۷۵-۱۳۶۵، کاهش سهم اشتغال گروه خدمات عمومی و افزایش سهم اشتغال گروه بازرگانی است.

سهم مردان در اشتغال بخش خدمات، با کاهش اندک در فاصله ۱۳۷۵-۱۳۴۵ همچنان بارز و برجسته است. نیمی از شاغلان زن نیز در بخش خدمات اشتغال دارند که ۲/۳ آنها در بخش خدمات اجتماعی مشغول هستند. گروه خدمات ۴۵ حقوق و مزدبگیران بخش عمومی کشور را تشکیل می دهد و سهم غالب (۹۰ درصد) این قشر از حقوق و مزدبگیران بخش عمومی گروه خدمات به گروه خدمات عمومی، اجتماعی و شخصی تعلق دارد.

آنچه از مطالب فوق می توان نتیجه گرفت آن است که بخش خدمات جزء ضروری فعالیتهای اقتصادی است. ابعاد استراتژیک این بخش طبق نظر آنکاتاد (UNCTAD) عبارتند از:

عنوان استراتژی مهم توسعه قلمداد کنیم، خصوصاً در عصر دانایی که چگونگی آموزش و تحول در منابع انسانی، نقش بسزایی در توسعه کشور ایفا می‌کند، رسالت بخش خدمات در فراهم کردن شرایط نیل به انسان توسعه - مدار برجسته می‌شود. به ویژه در شرایطی که آینده درآمدهای نفتی امیدبخش نیست و لازم است در جهت گسترش بنیانهای اقتصاد مبتنی بر صادرات غیرنفتی گامهای اساسی برداشته شود، سهم این بخش در کمک به بخشهای تولیدی در فراهم کردن شرایط رسیدن به هدف انسان توسعه - مدار و کسب درآمدهای ارزی از طریق ایجاد نظام اطلاع‌رسانی، گسترش فعالیتهای تحقیق و توسعه و صدور خدمات فنی - مهندسی فزونی می‌یابد.

۱. اعمال حق حاکمیت، هویت و امنیت ملی
 ۲. ایجاد زیربنای اساسی برای نیازهای مردم و اداره امور اقتصادی
 ۳. توسعه سرمایه انسانی و ارتقای فرصتهای اشتغال
 ۴. ایجاد قابلیت رقابت شرکتهای داخلی در بازارهای جهانی
 ۵. جایگاه آن در فعالیتهای تولیدی و تصمیم‌گیری
- به نظر می‌رسد از میان ابعاد فوق، جنبه سازماندهی سرمایه انسانی به منظور به کارگیری پیشرفتهای تکنولوژیک منطبق بر اهداف ملی از اساسیترین وظایف این بخش به شمار رود. اگر استراتژی توسعه سرمایه انسانی را به

مرجعها

World Development Indicators, World bank, 1997.
Focus, WTO Newsletter, April 1994, No 39.

- گزارش اقتصادی و ترازنامه بانک مرکزی، سالهای مختلف.
- خدمات فعالیتهای بازرگانی کشور، وزارت امور اقتصادی و دارایی، معاونت اموراتصادی.